

Рустам Худайбергенов

КОМПОЗИЦИЯ

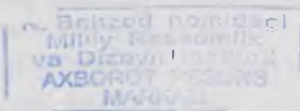
ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ
КАМОЛИДДИН БЕҲЗОД НОМИДАГИ МИЛЛИЙ
РАССОМЛИК ВА ДИЗАЙН ИНСТИТУТИ

РУСТАМ ХУДАЙБЕРГАНОВ

КОМПОЗИЦИЯ

(Тасвирий санъат факультети талабалари учун
ўқув қўлланма)

Ўқув дастурлари, дасрликлар ва ўқув
қўлланмаларини қайта кўриб чиқиш ва янгиларини
яратиш бўйича Республика мувофиқлаштириш
комиссияси тавсия этган

Тошкент — 2004

АННОТАЦИЯ

Мазкур ўқув қўлланма Олий ўқув юртлари Тасвирий санъат факультети бакалавр йўналишидаги талабалари учун тузилган бўлиб, тасвирий санъатнинг етакчи бўғими ҳисобланган композиция бўйича назарий ва амалий билимларни кенгроқ беришни ўз олдига мақсад қилиб қўйган.

Ушбу қўлланма композиция фанидан тузилган дастур асосида ёритилган.

Қўлланмада композиция устида ишлаш услубияти, композиция элементлари, монументал рангтасвир, дастгоҳли рангтасвир композицияси туғрисида фикр юритилади.

Композиция асослари қонун – қоидалари, ранг, тус, деворий расм композицияси ишлаш қоидалари муҳим бўғинлардан биридир.

Монументал рангтасвир эскизи, перспектива ва макет каби комплекс вазифалар бажариш бўлажак рассомлардан катта тажриба талаб этилади.

Муаллиф: Р.А.Худайберганов. Ўзбекистон Республикасида хизмат кўрсатган маданият ходими, доцент

Маъсул муҳаррир: Ҳ.Исмоилов. Филология фанлари номзоди, доцент

Тақризчилар: Абдували Эгамбердиев –
Ўзбекистон Бадий Академияси
Санъатшунослик Илмий тадқиқот
институтининг катта илмий ходими,
санъатшунослик номзоди
Баҳодир Жалолов –
Ўзбекистон Бадий Академияси академиги,
Ўзбекистон ҳалқ рассоми, профессор

К.Беҳзод номидаги МРДИ Илмий Кенгашининг 2004 йил 3 май (№7 баённомаси) қарори билан нашрга тавсия қилинган.

КИРИШ

Инсон табиатдан рассомдир. У ўз ҳаётида кўрган, билган нарсаларини, воқеаларни бошқалар билан баҳам кўришга, ўзи кўрган гўзал табиатни, инсон гўзаллигини таърифлашга, тавсифлашга интилади.

Инсон ижод этаётгандагина, бевосита санъат асарлари яратаётгандагина санъаткор бўлиб қолмай, у санъат асарларини идрок этаётганида ҳам ижодкор эканлигини тушуниш зарурияти туғилади. Бунинг учун эса фикр, ғояни қандайдир тартибда ифодалаш, тасвирлаш тартиб қоидаларига композиция фани катта ёрдам беради. Шунинг учун қўлланмада композиция асоси, унинг воситалари, композиция элементларида симметрия, ассимметрия, формат композиция ўлчовлари, контрастлар ва бошқалар ҳақида баён қилишга ҳаракат қилинади.

Шунингдек дастгоҳли композиция ишлаш ва маҳобатли рангтасвир композициясининг архитектура биносидаги вазифаси, уни бино билан боғлаш, композициянинг аҳамияти ҳақида тўхталилади.

Ёш рассомлар композиция фанини ўзлаштиришда зарурий билимлар ва амалий малакаларга эга бўлиши ҳақида йўл – йўриқ кўрсатилади. Композиция фани бўлажак рассом учун жуда муҳим бўлиб, доимий изланишга, машқ қилишга ундайди.

Композиция фани билан фақат рассомларгина шуғулланмай, балки ёзувчилар, бастакорлар, драматурглар, архитекторлар умуман барча санъаткорлар шуғулланиб келадилар.

Композиция фани талабанинг атроф борлиқни умумлаштиришга ва маъносини тушунишга ўргатади ва ҳавас уйғотади. Ҳар кунини у кузатган ва ҳис қилган

нарсаларни бадий образларда акс эттиришга ўрганади.

Композиция фаннинг асосий мақсади образли ва ижодий фикрлаш қобилиятини шакллантириш, ҳаётдаги гузалликни, янгиликни, илғорликни кўрабилишни тарбиялаш жараёнидан иборат бўлади.

Композицияни ўрганишда босқичма — босқич мақсадли методологик асосда пластик шакл ечимини мураккаблаштириб борилади.

Композицияни ўрганиш ўқув курси вазифаларининг мавзу бўйича танланган тасвирий асар эскизи ва шунингдек ўқув жараёнидаги курс вазифалари, этюд ва чизматасвир, композиция устида иш олиб боришни назарда тутди.

Композиция мавзуси устида ишлаш жараёнида мавзу ғоясини очиб бериш учун чизматасвир, қораламалар, натура этюдлари каби тўпланган ашёлардан фойдаланиш катта аҳамиятга эга.

Талабанинг композициядан фикрлаш қобилиятини ўстиришда мустақил ишлаши катта роль ўйнайди. У нафақат ўқиш жараёнининг давоми бўлиб қолмай, балки бўлажак рассомнинг шахсий қобилиятини ўстиради, унинг теварак атрофни ва борлиқни кузатишда ижодий қобилиятини оширади.

Ўқув — машқ эскизида маҳобатли рангтасвир асарининг асосий ғояси очиб берилиши керак.

Композиция дастурида талабанинг аста — секин деворий расмлар тури: пластик ва замонавий техникалар билан таништирилиб борилади. Композиция вазифалари мураккаблашиб, малакавий битирув иши эскизи даражасигача олиб чиқилади.

Композиция асосий меъморчилик (архитектура) қисмлари билан деворий расмларга боғлиқлигини ҳал қилиш катта аҳамиятга эга.

Талабалар «Маҳобатли рангтасвир» композицияси устида ишлаш давомида композиция воситаларидан фойдаланиб, унинг асосий ғоясиини ва асар мазмунини очиб берадилар. Талабаларда архитекторлар билан ишлашни тарбиялаш катта аҳамиятга эга. Бўлажак деворий расмни архитектура биносига жойлашда, унинг ўрнини аниқлашда меъмор (архитектор) ёрдами муҳимдир.

Ушбу қўлланма олий ўқув юртларининг бакалавр ва коллеж ўқувчиларига — ёш рассомларга мўлжалланган. Шунингдек ундан педагоглар ва тасвирий санъатга қизиқувчилар ҳам фойдаланиши мумкин.

Қўлланма муаллифи сизлардан қўлланма ҳақидаги фикрларингизни, таклифларингизни кутиб қолади.

1. Нафис рангтасвир санъатида композиция

Ёзувчилар, шоирлар, рассомлар, ҳайкалтарошлар ижод қилиш жараёнида ўз фикрларини ҳар хил воситалар ёрдамида: ёзувчилар — жозибали сўз билан, композиторлар — товушлар гармонияси билан, рассомлар — чизиқ, шакл ва ранг билан ифода этадилар.

Ижодкорлар ўз ҳаётида кўрган — билган, эшитганларининг энг мазмунли, характерлиларини бадий образ орқали асарларида намоён этадилар.

Кучли хоши бўлганда теваарак атрофни картина текислигига чизиқлар ва ранглар ёрдамида кўчириш мумкин. Аммо хали бу бадий асар бўлди, дегани эмас. Ҳақиқий рассом бўлиш қийин. Санъат инсондан кўп нарсани ва бутун ҳаётини бағишлашни талаб қилади. Рассомни қалбдан ижодий иш тинч қўймайди, қаерда бўлмасин ижодни ўйлайди. Рассом

қаерда бўлмасин, уйдаи, транспортдаи, кўчадаи ишлаш (шунингдек расм чизиш)ни эсдан чиқармаслиги керак. Худди асал аридек қаерда бўлмасин тинмай бўлғуси асар учун ашёлар (материал) йиғади.

Иш жараёнида рассом ҳаётий кузатишларидан, хотирадан ва йиғилган ашёлардан кераклиларини олиб бўлғуси асарга замин яратади.

Нафис тасвирий санъатда композиция ҳақида гапирадиган бўлсак, композиция сўзи латинча бўлиб compositio — баён қилиш, тузиш, жойлаштириш демақдир.

— Композиция тасвирий санъатда энг мураккаб тушунча ҳисобланади. Композиция — ижоднинг асосидир. У асарнинг сифатини томашабинга таъсир қилиш даражасини белгилайди, аниқлайди. Тасвирий санъатда композиция билан ғоя, фикр, картина сюжети чамбарчас боғлиқ. Рассом учун томашабинга ўз ғоясини, фикрини бадий образларда етказиб беришда композициядан бошқа муҳим восита йўқдир.

Санъат чегарасиз бўлганидек композиция масалалари мураккаб ва кўпқирралидир.

Рангтасвирда композиция масаларини сўз билан ифодалаш қийин.

Картинани яхши ёки ёмон эканлигини томашабин ўз билимдан, тушунчасидан келиб чиқиб баҳолайди.

Картина композицияси яхши ёки ёмонлигини эса, фақат билимдон уста ва кўп йиллик тажрибали нафис дидли санъаткорлар айтиши мумкин. Улар композицияда нима яхши — ю, нима ёмон эканлигини ички бадий сезиб, (кўп йиллик меҳнат ва ижодий малакаси, умумий маданияти, босиб ўтган мактаби, бадий дид тарбияси асосида), хатосиз хулоса чиқариши мумкин. Аммо нима учун композиция яхши

Умуман ҳар сафар мазмунга мос тасвирлаш воситаларини излаш керак бўлади. (10 — расм)

Композицияда контрастлар муҳим аҳамиятга эга. Масалан катта ва кичик, ҳаракат ва турғунлик, ёрқин ранг ва бўғиқ ранг кабилар.

Ҳаммаси таққослаш натижасида амалга оширилади. Муҳим қисмларини ёруғ, ёрқин рангларда кўрсатиш мумкин.

Композиция устида ишлашда иш бошида яққоллик, умумийлик зарур. Ортиқча деталлардан, шаклларга ортиқча ишлов беришдан холи қилиб, мазмуни умумлаштирилади.

Композиция маҳоратини, бадиий дидни юксалтириш учун санъат тарихини ўрганиш, замонавий рассомлар асарларини ўрганиш керак бўлса, нусха олиш ҳам катта аҳамиятга эга.

Меросни ўрганиш орқали янги композиция тузиш, янгилик яратиш мумкин. Маълумки чизиқ композицияда катта роль ўйнайди. Шунингдек композиция перспективада, натура расмини чизишда бадиийликка эътибор бериб тасвирланади.

Композицияда энг мураккаб вазифалардан бири — бу картинада композиция рангидир. Шаклларда контур чизиги. Силуэтдан ташқари, унинг майдони, қиёфаси ранг билан тўлдирилади. Бу ранглар қанчалик ёрқин бўлса, у кўзимизга шунчалик кучли таъсир қилади ва композиция ечимида катта роль ўйнайди. (7, 9, — расмлар)

Композицияда ранг муаммосини ҳар хил рангтасвир мактаби ва ҳар хил рассомлар ўзларича ечганлар. Умуман колорит масаласи ҳар бир рассомнинг дидига, ранг сезиш хусусиятига, тарбиясига, тарихий шароитига, миллий анъанасига, кўзнинг физик тузилишига боғлиқ.

Композиция ранги унинг гармониясига асосланиб, умумий ранг тусига мослаштирилади. Хилма — хиллик, ранг тусларининг бойлиги, контрастлар беллашуви, шакллар қурилмаси асарнинг умумий тузилишини аниқлайди.

Рангтасвирда ҳар доим иссиқ ва совуқ ранглар кураши давом этади. Ҳар хил ташқи таъсир шароитда бир рангнинг ўзи ҳар хил тусга кириши, иссиқ ёки совуқ ранг кўринишида бўлиши мумкин. Ҳамма ранглар бир — бирига бўлган муносабатига боғлиқ. Шакллар хажми, қиёфаси оч ва тўқ бўёқларда амалга оширилади. Оч ва тўқ ранг ўзгариши расом учун ранглар ўзгаришидир. Табиатда ранглар муносабати бир — бири билан чамбарчас боғланган. Бир буюмнинг ранги иккинчи буюм рангига таъсир қилади ва таъсир қилиш ранг кучи синалади.

Шунинг учун буюм сояси ва яримсояси оч ёки тўқ тусдан ташқари, рангли бўлиб иссиқ, совуқ, қизилроқ, кўкимтир, яшилсимон каби ранглар кўринишида бўлиши мумкин. Бу ранг — баранглик умумий колорит доирасида бўлиб, буюмнинг умумий шаклини ҳосил қилиши керак.

Рангтасвирчи расом учун бир хил ранг бўлмай, у жонли ранглар жилосини кўра билади. Кўрибгина қолмай, умумий ранглар муносабатлари орасидаги боғлиқликни амалга оширади. Албатта бу кўп йиллик меҳнат натижасидир, қолаверса табиат инъом этган талантдир.

Композиция ранги — жуда нозик нарса. Рангни чуқур ўрганиш, унинг нозик томонларини билиш буюк расомларни буюк асарлар яратишга имкон берган.

Рангтасвирда қўшимча ранглардан фойдаланиш катта аҳамиятга эга. Бунинг учун рангшунослик қонунларини билиш, рангни нозик томонларини

кўрабилиш, нозик дидга ва катта маҳоратга эга бўлишни талаб этади.

Ҳар қандай композиция эскиздан бошланади. Рангтасвирда эскиз — бу бўлажак картинанинг лойиҳасидир.

Эскизда ҳамма вазифалар аниқ ўйлаб топилиши ва ечилиши керак. Энг асосий амалга ошириладиган вазифа — бу гоё, фикр бўлиб, оддий ва тушунарли бўлиши шарт. гоё мазмуни муҳим ҳисобланиб, қолганлари унга бўйсундирилади. (1,2,10 — расмлар)

Эскиз ишлаш шартми?

Албатта, ёш рассом санъатга биринчи қадамиданоқ ижодий эскиздан бошлаши керак. Эскиз фақат картина учунгина эмас, балки портрет учун ҳам, манзара учун ҳам, шунингдек академик чизматасвир учун ҳам керак.

Яхши санъат мактаби ўз ўқувчиларини тарбиялашда расм чизишга, табиатни ўрганишга, энг муҳими талабани чизишга ўргатиши керак.

Академик мактаб жуда муҳим, чунки усиз катта маҳорат эгаси бўлиш қийин. Эскиз устида ишлашда аниқлик, бадий образ излаш муҳим нарса. Бунда гуруҳ қоматлар, буюмлар, манзаралар ва бошқалар жойлашуви, шунингдек шакл силуэтлари, асосий чизиқлар, ранг бўлакчалари, энг муҳими — бадий образ яратиш асосий мақсаддир.

Эскиз — бу композиция демакдир. Аммо композиция эскиз билан тугалланмайди, у ҳам давом эттирилади ва картинада охириги нуқтагача мукаммаллаштирилади.

Композиция бадий образ яратиш билан чамбарчас боғлиқ. Картинада бадий образ яратиш композиция орқали амалга оширилади. Бадий образ яратиш муҳим бўлиб, бўлажак картинанинг эскизларида бош мақсад ҳисобланади.

Картина рассомнинг ижодий ҳаёли асосида яратилади ва кўрсатади, унинг кучи ва муҳим томони ана шундадир. Картина фотосурат каби хужжат эмас. У шу замон кишиларининг туйғусини ва фикрини акс эттиради.

Гоя — картинанинг асосидир. Композицияда шакллар ва қиёфалар (силуэт)ни мослаб, унинг руҳий моҳиятини, фикрни ифодалашни эсдан чиқармаслик керак.

Бир картина учун топилган композиция бошқа бир картина сюжети учун умуман тўғри келмаслиги мумкин.

Рассомларда энг муҳими — бу ижодга қадам қўябилиш, чуқур тушуниш, ҳаёт ходисаларини сезиш, уларни фикрлаш ва ўзича кўрсата билиш, тамошабинни тўлқинлантира олиш, уларни руҳан бойитиш демакдир. Рассом бошқаларга нисбатан ҳаётдаги янгиликларни, гўзалликни тез илғаб, ўз ижоди билан дунёни чуқур, кенг, равшан кўришга ёрдам беради.

Композиция устида ишлаш услубияти

Рассомнинг тасвирий санъат асари устида ишлаш усули ижод даврида бир неча босқичларга бўлиниши мумкин. Тасвирий санъат асари яратилиши мураккаб даврни ўз ичига олади, яъни мазмун ва шакли ягона умумлаштирилади. Ижодий давр якунида маъно ва мазмун шаклга келтирилади. Бир қатор ижодий жараён даврини анализи — санъат назариясининг муҳим вазифаси. Шу мақсадда санъат асарини бир неча қисм ва элементларга бўлишга тўғри келади. Бунини эса фақат назарий амалга ошириш мумкин.

Ижодий жараён даврининг муҳим томонларидан бири — бу энг аввало фикрнинг туғилиши, фикр йиғилиши ва фикрни олиб чиқиш. Ана шу ишлар маҳсулидан композиция устида ишлаш усулига боғлиқдир. (10 — расм)

Бу даврдан маълумки, ҳатто портрет ёки манзара натурадан ишланаётган даврда ҳам композиция тўғрисида ўйламасдан ишлаш мақсадга мувофиқ эмас. Шунингдек, шу нуқтасини танлашда, тасвир элементларини жойлаштиришда, деталарни саралашда ҳам композиция муҳим аҳамиятга эга.

Композиция орқали рассомнинг натурага бўлган муносабати, уни тушуниши ва унга берган эстетик баҳоси ҳам мужассамланади.

Шундай қилиб, рассом композиция орқали қизиқишини ва ўзини тўлқинлантирган томонларини акс эттиради. Шунинг учун композицияни ҳақиқатан ҳам ижод жараёнининг бошланиши деб ҳисоблаш мумкин.

Бундан шуни тушунишимиз мумкин — ки, ҳатто ўқув машқлари ҳам агар натурага бўлган муносабати акс этса бадиийлик кўринишида бўлади. Акс ҳолда натурани кўр — кўрона кўчириш бўлишидан ҳоли эмас.

Борлиқни ҳис қилиш муҳим аҳамиятга эга бўлиб, рассомнинг дунёқараши акс этган композициянинг биринчи манбасидир. Шахсий ижодий усул(дастхат)га эга бўлиш учун ўқиш жараёнидаги касбий билим, умумтаълим билимлари камлик қилади. Бу билимлар рассом дунёқарашига, дунёни ҳис қилишига, мустақил фикрлашга ёрдам бериши керак.

Асар мавзусида ишлаш давомли бўлиб, бир неча бўғинлардан, яъни ижодий ишнинг бориши босқичларидан иборат. Ижодий иш жараёнининг

биринчи босқичи — бошланғич маълумот йиғиш босқичи бўлиб, мавзу танлашдан олдин бошланиши мумкин.

Бу даврда ашёлар (маълумотлар) йиғиш тўла мақсадга йўналтирилмаган бўлади. Аммо у фойдали бўлиб, рассом суҳбатларда, китоб ўқишда, ҳаётий маълумотларга эга бўлиб, хотирани бойитади.

Бу маълумотлар композиция учун муҳим ашё ҳисобланади.

Биринчи босқичда йиғилган билимлар асосида композиция устида ишлаб машқлар олиб борилади. Аниқ мавзу танланган бўлмасада, муҳит билан буюм (натура) орасидаги маъноли боғлиқлик хилма — хиллигини чуқур ўрганиш мумкин. Ҳаётни ҳар томонлама ўрганиш рассомга чиройли ва ҳаққоний ҳаётий композиция яратишга ёрдам беради. Одамлар ва ҳайвонлардан қоралама (наброска)лар ишлаш, ҳаёлдан композиция учун расмлар чизиш, алоҳида характерга эга одамлар чизматасвири, эркин мавзуда композиция яратиш, натюрморт тузиш, хонада жонли қоматли расмлар чизиш машқлари тавсия этилади.

Биринчи босқич даври қанчалик қизиқ ўтса, шунчалик фикр ва композиция мавзуси аниқлашиб боради. Гоя таъсуротлар асосида туғилиши мумкин. Бунга рассомнинг кўп йиллик кузатиши, ашёлар йиғиши, ақл — заковати, куч — қуввати, ҳаётни ўрганиши катта ёрдамчидир. Аста — секин ёки бирданига гоянинг туғилиши рассомнинг индивидуаллигига, шахсий ижодий хусусиятига, қолаверса талант даражасига боғлиқ. Гоянинг биринчи даврида композиция элементлари тахминий ҳолатда бўлиб, мазмун ва гоя, элемент ва деталларини аниқлашга ундайди.

Композиция ишлаш жараёни ижодий ва техник муоммоларни мохирлик билан ва санъат назарияси

билимлари, шунингдек композиция қонунлари асосида ечишни ўз ичига олади.

Энг биринчи схематик эскиз яратилиши жараёнида композициянинг умумийлик ва контраст қонунини эсдан чиқармаслик керак. Шу қонунлар асосида биринчи эскиздаёқ рассомни ҳаётӣ, мукамал санъат асари яратиши муҳим аҳамиятга эга.

Яққоллик (цельност) қонуни таъсирида конструктив ғояни аниқлаш, бўлғуси асарнинг деталларини умумий мақсадга бирлаштиради. Ҳар бир рассом композиция ғоясини очиб беришда ўзига хос йўл, ўзининг услубидан фойдаланиб мақсадга эришади. Баъзилар аввал ҳамма нарсани чизади, кейинчалик йиғилган ашёлар асосида конструктив ғояни излайди. Бошқалар натурада кўрган нарсаларини композицияга жойлаштиради.

Ҳар қандай ҳолатда ҳам композиция асосида конструктив ғоя — мазмун ривожланиши ётади.

Композицияда конструктив ғоя яхлитлиги учун контраст қонунлари асос бўлиб, асарни идрок қилишда қарама — қарши қўйилган қисмлар, ранглар катта ёрдам беради.

Маълумки одам буюмлар (шакллар)ни идрок қилишида унинг сулуэтларини ва атроф — муҳитлари контрастини кўради. Таниш буюмларни узоқ масофадан унинг силуэти орқали кўриб таниймиз. Ҳажмини ёруғлик ва соя контрасти ёрдамида кўрамиз. Рангтасвири ҳам иссиқ ва совуқ ранглар қарама — қаршилиги қурилишида тузилади. Ранглар кучи эса қарама — қарши рангни ёнма — ёнлиги асосида кучайтирилади. Яъни қизил ранг, яшил ранг билан кўк ранг, заргалдоқ ранг билан оқ ранг, қора билан ва бошқалар бир бирига нисбатан ранг кучини оширади. Аввалдан маълумки рассомлар ёруғ ранг контрастини тўқ фонда ишлатиб келганлар. Шунингдек аксинча

ҳам бўлиши мумкин. Масалан: И.Репиннинг «Бурлақлар Волга бўйида» асарини олайлик бир гуруҳ тўқ (қорамтир) рангдаги бурлақлар ёрқин қуёшда қумли қирғоқдаги контраст асарда яхлитлик ҳосил қилади. Бундай контрастлар композицияда гузал яхлитликни ифодалайди.

Композицияда контрастлилик бадий образ характери билан узвий боғланган. Масалан, бадий асарларда камбағаллик ва бойлик контрасти, яхшилик ва ёмонлик контрасти ва бошқалар.

Композиция ишлаш жараёнида ғоявий фикр ва бадийлик кенг ўрин тутати. Конструктив ғояда бадийлик асоси ва яхлитлик қонуни, типажлар индивидуаллиги муҳим аҳамиятга эга бўлиб, инсон характери очиқ беришда муҳим роль ўйнайди. Бир қарашда ҳамма одамлар бир хил кўринсада, аммо алоҳида синчиклаб қаралса, уларнинг фарқини ажратиш олиш мумкин. Бу контрастлилик композицияда муҳим аҳамиятга эга бўлиб асарни бойитади.

Типиклаштириш қонунига композиция ишлаш даврида алоҳида аҳамият бериш керак.

Шу асосда рассом томонидан яратилган бадий асарда типажлар орқали томошабинга ҳаёт ва турмушни англашга ёрдам беради.

Образ устида ишлаш жараёнида ҳар хил этюдлар, чизмалар, ҳаётий таассуротлардан кенг фойдаланилади. Рассомларнинг натурадан фойдаланиш усули ҳар хил бўлсада, ёш рассомларга шуни тавсия қилардики, натурадан тўғридан — тўғри картина яратиш ёки яхшироқ чиққан этюдни катталаштириш билан асар яратиш бўлмайди.

Бу борада шуни айтиш керакки, реалистик бадий асар яратадиган рассом ҳар доим натурани ўрганиб маҳоратини ошириб бориши муҳимдир.

Табиийки бу талаб картинадаги у ёки бу образни очиб беришда жонли табиатни кузатиш ва уларни чизмаларда акс эттириб келиш улардан моҳирона фойдаланиш санъат асарининг жонли, табиий чиқишига яқиндан ёрдам беради.

Бундан ташқари реалист—рассом учун ҳаётни билишдан ташқари уни тўлақонли, хилма—хиллигини, мураккаблигини ва шоирона ҳис қилиш, этюдлар, шунингдек тинмасдан машқ қилиш ва натурага кўзни ўргатиш, мўйқаламни дадил ҳаракат қилдириш маҳоратини эгаллаган рассом нимани кўрсам шуни тасвирлай оламан деб дадил айта олади.

Билим даргоҳини битириб, ўз ишининг устаси бўла олган ёш рассом фақат натурадан ишлашни давом эттириб ўз талантини янада мукаммаллаштириши мумкин.

Картина чизиш жараёни—бу ижодий жараён бўлиб, кўп изланишга ундайди. Тайёрланган чизгилар, этюдлар, йиғилган ашёлар картинанинг биринчи белгиларидаёқ тўғри келмаслиги ва камлиги, бадиийлиги жиҳатидан ҳам пухта топилмаганлиги маълум бўлиб қолиши мумкин. Композиция ишлаш жараёнида тасвирланаётган буюм, унинг шакли ва ранги, нур ва соя этюдлар билан таққослаш лозим, зарур бўлганда янгисини ишлаш керак бўлади. Бундай текширишлар, изланишлар ёш рассомни кўп хатоликлардан холис этади.

Натурадан қўшимча ашёлар йиғиш янгидан қарашга, янгича образ топишга, янги типик қиёфалар кашф этишга имкон беради.

Композиция қаҳрамони образини узоқ излаш жараёнида бир ёки бир неча кишилардан этюдлар, чизматасвирлар ишлаш қаҳрамон образи характерини янада тўлдиришга ёрдамлашади.

Ёрдамчи маълумотлар, ашёлар йиғиш усули манзара — картина, портрет, сюжетли мавзули асар яратиш жараёнига ишлатилади. Бу усулни қўллаган ҳолда рассом бир вақтда композицияга аниқлик киритади, қисман ўзгартириши ҳам мумкин. Кўриниши ўзгартирилган композиция жонлироқ ва олдингисига нисбатан тўлақонлироқ чиқади.

Гоя — фикрни амалга ошириш жараёнида рассом кўпгина композиция техникасидан фойдаланади. Бунга ритм, симметрия, асимметрия, композиция маркази каби бир қатор қоида ва усуллар жалб этилади. Шунингдек композиция ҳаракатчан (динамичний) ёки аксинча турғунлик ҳолатда бўлиши мумкин. Асарнинг охириги вариантыни яратиш жараёнида композиция яхлитлик қонуни муҳим аҳамиятга эга.

Юқорида айтганимиздек композиция яратиш жараёнида ҳам яхлитлик қонуни тўғрисида унинг зарурлигини такидладик, композиция иши тугашида ҳам яна бир бор яхлитлигини кўриб чиқиш керак. Чунки иш жараёнида деталлар ва бошқа қисмларига аниқлик киритганда ўзгариб кетиши мумкин. Яхлитлик қонуни композиция силует безакларига, ёруғ ва соя контрасти ишлатилишига ўз муносабатини билдиради. Пала — партиш бўлган қисмлари композиция яхлитлигини бузади.

Рассом образ устида ишлаш жараёнида деталларга кўп диққат беради. Деталларга аниқлик киритиш даражаси бир томондан образни типиклаштирса, бошқа томондан образни сусайтириши мумкин.

Таниқли рассомлардан Леонардо да Винчи, Делакруа, Федотов, Суриков ва бошқалар, деталларга катта аҳамият берганлар.

Композиция яхлитлиги кўп ҳолда равшанлигига, ифодалилигига ва иккинчи даражали деталлар сонига боғлиқ. Шунинг учун деталларни асосий ғояга бўйсундириш яхлитлик қонунининг талабидир.

Қиёфалар ва деталлар сони ўзини оқлаши керак, чунки кўп қоматлилиқ асарни обрўйини оширмаслиги ва етарли натижа бермаслиги мумкин. Кам детал (қиёфа)лар билан кўп маъно беришга интилиш керак.

Бу борада Б.В.Иогансон шундай дейди: «Композиция мукамаллигининг биринчи белгиси — картина мазмуни бир қарашда узоқ масофадан ўқилиши керак. Аксинчаси эса, энг муҳими композиция безаги — композиция томошабинга тушунарли бўлиши асоси топилмаганлигидадир.»

Картинага биринчи бор қараганимизда, картинанинг нимасидир кўзга ташланади. Албатта кўзимизга контрастлар кўринади. Булардан маълумки композиция яхлитлиги қонуни тасвирий асарни идрок қилишимизда муҳим рол ўйнайди. Композицияда янгича ёндашиш учун рассомнинг шахсий дунёқараш, ҳис қилабилиш хусусияти катта аҳамиятга эга.

Услубий кўрсатма

Баъзи кишилар рассом яхши расм чиза олса ва натурадан яхши ёза олса, ўз — ўзидан яхши нафис санъат асарини яратиб ижой фаолиятида муваффақияга эга бўлади деб биладилар. Аммо натурани тўғри тасвирлаш ҳақиқий нафис тасвирий санъат йўлидаги биринчи поғонадир. Ижодда энг муҳими ўз фикрини ва қалб ҳиссини ифодалаш керак.

Натурани чиройли рангларда, борлиқни ҳаққоний тасвирлаган билан у ҳали санъат даражасида бўлмаслиги мумкин.

Асар яхши ишлангани билан у натурани бўш кўчирилган, ҳаётий умумлаштиришдан узоқ, муаллиф фикри ва ҳис туйғусиз бўлиши мумкин. Натурадан этюд чизиш — бу табиатни ўрганиш демакдир. У ҳам зарур, усиз ижод қилиш қийин. Натурадан этюд чизиш камлик қилади. Ижод рассомдан яна бошқа сифатларни ҳам талаб қилади

Рассом борлиқни тасвирлар экан, табиатнинг ўзига хос муҳим томонларини, қизиқарли ҳолатларини, белгилashi унга нисбатан муносабатини билдириши зарур. Ҳақиқий рассом айрим қирраларини умумлаштиради, муҳим характериға урғу беради.

Рассом бадиий образ мукамаллигига эришиш мақсадида композиция устида ўйлайди. Картина текислигига буюмларни жойлаштиришда ҳамма тасвирланаётган қисмларини бир фикрга боғлайди.

Агар композиция воситалари асар ғояси билан боғлиқ бўлса тасвир бадиийлик жиҳатдан пухта бўлади. Сюжет, қаҳрамонларнинг психологик характеристикаси, колорит — ҳаммаси ўзаро боғлиқ бўлиши ғоявий фикрга хизмат қилади. ғоясиз ва моҳир композиция устаси бўлмай туриб пухта бадиий образ яратиб бўлмайди.

Манзарада, натюрмортда ҳам ғоявий мазмун бўлиши керак. Композициясиз тасвирий санъат натуралистик иллюстрация ёки формалистик схема бўлиб қолиш ҳавфи бор.

Асарда ҳақиқий ғоявийлик шундаки, унда мураккаб фикр ва ҳаётий кечинмалар ўз аксини топиши керак. Рассом фантазияси, ҳаёлий кучи ҳаётда кўрган — билган хом манбаларға яхлит образ бериш, ташкил қилишни тақозо қилади. Буларсиз рассом фақат натурани кўрибгина эстетик натижаға эришаолмайди.

Бадий фикр қилиш, тасвирлашга ижодий ёндашиш, ҳаётни ва табиатни севишни уйғотиш камлик қилиб, бундан ташқари композиция машғулотида картина текислигида композиция тузиш, ритм қонунини, шакл ва ранг контрастини таққослаш, доғ (пятно) ва оғирлик мувозанатини шакллантириш, иккинчи даражали қисмларини биринчи даражали қисмларга боғлаш кабиларни ҳам машқ қилиш керак.

Картинанинг композиция қурилиши қоида ва схемалар билан эмас, балки асарнинг мазмуни ва фояси билан аниқланади. Энг саводли жойлаштирилган асар фикрсиз, чуқур маъносиз бўлса картина бадий асар бўла олмайди. Буни ёш рассомлар ҳеч қачон эсдан чиқармаслиги керак.

Картина композициясини бошлашдан аввал фикр—фояга эга бўлиш керак. Фикр композицияси қурилишини излаш учун бошловчи асосдир. У мавзу, сюжет танлашни, композиция бутунлигини ва ранг (калорит) тузилишини аниқлайди.

Асар фикри ҳаётий тажриба, кечирган ҳис туйғу асосида бунёд бўлади.

Композицияни ҳаётдаги қизиқ ва муҳим, воқеаларни, табиат гўзаллигини сезишни билмай туриб, ўрганиб бўлмайди, образ устида ишлаш инсоннинг фикрлаш қобилияти билан боғлиқ. Картина мавзуси ва бадий идрок қилиш ҳаётни чуқур билиш асосида дунёга келади.

Фикрга эга бўлмасдан туриб, картина композициясини ишлаш, нима ҳақда гапиришни билмай туриб, нутқ сўзлаш демакдир. Ҳаётни чуқур билмасдан композиция сюжети ва мавзуси устида ишлашда картина қаҳрамонларининг психологик характери ишонарли чиқмайди.

Композицияни ўрганиш жараёнида ёш rassom ҳаётдаги қизиқ, муҳим, гўзалликни сезиш қобилиятини ривожлантириб бориши керак.

Бундан ташқари чуқур билимга, фалсафа, адабиёт, санъат ва фаннинг бошқа турларидан ҳам хабардор бўлиши керак.

Умуман rassomнинг ижодий ишлаши ўз фикри ва ҳаётий кечинмалари бошқа одамлар билан ўртоқлашиш, шерик қилишдан, ижтимоий ҳаётда иштирок этишдан келиб чиқади. Бошқалар қалбига кириб бориш, ўз ҳаёт кечинмаларига ҳамдард қилишга ҳаракат қилади.

Ижодий ишлаш учун кўз хотира қобилиятини ривожлантириб, катта кузатувчанлик заҳирасига эга бўлиш зарур. Rassom қаерда бўлмасин кўрган нарсаларини эслаб қолишга ҳаракат қилиши ва қоралама, этюдлар билан хотирани тўлдириб бориши керак.

Натурадан ишлаш ва композиция машқларидан ташқари ҳаёдан, хотирадан расмлар чизиш ҳам rassom учун муҳимдир.

Кўчада, хонада, транспортда кўрган нарса ва ҳолатларни эслаб қолиб чизиш хотирани мустаҳкамлайди.

Композиция курсидаги машқлар таассурот қилиш қобилиятини ривожлантиради. Бунга адабий, спорт, тарихий жанг эпизодлари, космос каби мавзулар мисол қилиб олиниши мумкин.

Ишланган эскизлар вариантларини бир — бири билан таққослаб фарқларни анализ қилиб бориш лозим. Янги эскиз варианты яратилаётган даврда олдингисидан фарқ қилувчи, янги типаж ва шакллар билан бойитиб бориш муҳим.

Композиция устида ишлашда тасвирий санъат меъросларини ўрганиш, талабада бадий дидни ривожлантиради.

Ҳар доим эскиз ишлашдан олдин музейларга бориш, меъросимиз билан танишиш, яхши ишланган композицияларни анализ қилиш катта ёрдам беради.

II. Композиция элементлари

«Композиция» сўзи италянча *compositio* бўлиб, қисм (буюм, шакл)ларни маълум бир тартибда жойлаштиришни англатади.

Рангтасвирда композиция — бу картина текислигида тасвир элементларини жойлаштиришда фикр (ғоя)ни равшан, аниқ ва тўлақонли жойлаштириш имконини беришдир.

Бирон нарсга ҳақида ҳикоя қилиш учун сўз керак. Аммо қизиқарли ва муҳим фикрни айтиш учун маъноли, ифодали сўз керак бўлади. Шунингдек нафис рангтасвирда ҳам томошабинни тўлқинлантирадиган ва диққат эътиборини қаратиш учун рассом кучли ва ифодали тасвир воситаларидан фойдаланишга ҳаракат қилади. Рассом ҳар қандай картина композиция тузилишида тасвирни ва шаклни ифодали кўрсатишга ҳаракат қилади. Кераксиз нарсаларни олиб ташлайди, фақат энг кераклилари қолдирилиб, иккинчи даражалилари биринчи даражали қисмларга бўйсундирилади. Картина образли тузулишида тасвирланаётган нарсанинг ички мазмуни қувонч ва ҳаяжон уйғотиши керак. Шунинг учун композиция ҳамма элементлари, ҳар хил воситалари: холст ҳажми, текислик, девор кўриш нуқтаси, горизонт баландлиги, ёритилиш характери, композиция марказининг ўрни ва бошқалардан

фойдаланилади. Булар ҳаммаси картинанинг завқли чиқишига таъсир қилади.

Тайёр композиция тузилиши шакли бўлиши мумкин эмас. Композиция тузилиши картина олдида қўйилган ғояга, вазифага боғлиқ бўлиб ўзгариб туради. Картинанинг композиция тузилиши характери мазмун ва ғоядан келиб чиқади.

Рассом атроф — муҳитни кузатар экан нафақат картина учун типаж топади, балки бўлажак картина композициясининг тузилиш асосини аниқлайди.

Ҳаётий ҳақиқат — бу картина композицияси яратилишининг асосидир.

Рассом ўз ижодий композиция тузилишида табиат қонунлари ва томошабиннинг идрок қилиш хусусиятларини ҳисобга олади. Тасвирда симметрия, ассиметрия, тенглик ва ритм, тузилишининг мақсадга мувофиқлиги, шаклнинг хилма — хиллиги, ранглар яхлитлиги, кўриш нуқтаси, ўлчам ва ҳажми каби композиция элементларини рассом ғоя ва фикрга бирлаштиради. Булар билан яқиндан танишиб чиқамиз.

Симметрия

Санъат, шунингдек тасвирий санъатда симметрия теварак — атроф реал муҳитида бошланиб, шаклларнинг симметрия тузулишига айланади. Одам қомати ҳам симметрик тузилган.

Ўнг ва чап томонларини бир хиллиги тенглик ҳақида тушунча беради. Шунингдек уни табиатда ҳам, ҳар хил санъат турларида ҳам кузатиш мумкин. (1 — расм)

Композицияда симметрия ҳосил қилиш учун унинг оғирлик қисмлари, туси, ранги ва шакли

тенглиги характерлидир. Бу ҳолатда бир томони иккинчи томонига кўзгудаги аксидек ўхшаш бўлади.

Симметрик композиция аниқ марказга эга бўлади. Одатда у картина текислигининг геометрик марказига тўғри келади. Агар учрашув нуқтаси марказдан четда бўлиб ёки тасвир диагонал бўйлаб жойлаштирилса, композиция динамик (ҳаракатчан) бўлади ва идеал тенглик бузилади.

Қадимий грек рассомлари ҳам симметрия қоидаларидан кенг фойдаланганлар. Эрамиздан аввалги V аср расмлари, шунингдек антик кўзадаги расмлар ва Помпей фрескалари бунга мисол бўла олади.

Симметрия қоидаларидан рассомлар фойдаланиб, кўп қоматли композициялар яратганлар.

Уйғониш даври рассомлари симметрия қоидаларига катта эътибор бериб монументал (маҳобатли) рангтасвир яратганлар (масалан, Жотто фрескалари). Италияда юқори Уйғониш даври рассомлари композицияда катта муваффақиятларга эришган. Масалан, Леонардо да Винчи «Анна билан Мария ва чақалоқ Христос» асарида уч қоматли жойлаштиришда учбурчакдан фойдаланган.

Леонардо да Винчи «Сирли оқшом» асаридаги композиция тузилишини ҳам симметрия дейиш мумкин.

Асимметрия

Рангтасвирда, чизматасвирда, безакли паннода, фрескада буюмлар тасвирини асимметрик жойлаштиришда картина текислигини вертикал ўқ чизиги билан икки қисмга бўлсак, композиция бузилмаган ҳолда унинг оғирлиги, шакллари, тус ҳолати бўлингандай ҳолатни кўриш мумкин. Айниқса

картинада нисбатан турғунлик ҳолатни кўрсатади. Асимметрик композицияда тенглик ҳаракатини ҳосил қилишда шакллар оралиғида бўшлиқ паузалари ёрдамида амалга оширилади. Бунда шакллар бир — бирига яқинлашади ёки бир — биридан узоқлашади. Тенглик эса катта ва кичик шаклларни оқ ва қорамтир тус, ёрқин ва бўғиқ ранглارни қарама — қарши қўйиш орқали амалга оширилади. (2 — расм)

Асимметрик марказлаштирилмаган композицияда тенглик онгли равишда сусайтирилади ёки умуман бўлмайди. Масалан, фикр — сюжет маркази композициянинг бир томонига яқин бўлиб, иккинчи томон қисмида кам шакллар тасвирланади. Агар сюжет контраст ҳолатда очиб берилган бўлса, бунда психологик контраст, бош қаҳрамон ва бир гуруҳ қиёфалар бир — биридан қандайдир масофада жойлаштирилиб, ташқаридан қаралганда композиция бўлингандай симметрия ҳосил қилади. Умуман икки қисмини бир — бирига қарама — қарши қўйилиб тенглик ҳосил қилиниб композицияда мутоносибликни таъминланади.

Композицияда мутоносибликни сақлаб асимметрия тузилишига К.П.Брюлловнинг «Помпейнинг охири куни» асарини мисол қилиб кўрсатиш мумкин.

Холст формати ва тасвир ўлчами

Картина композициясининг тузилишида холст шаклини (унинг ўлчами ва томонлари нисбати) ва тасвир катталигини тенглаш муҳим вазифа. Ният қилинган тасвир ҳар қандай ўлчамдаги холст текислигига жойлашавармайди.

Ҳар хил шаклдаги картина текислиги тасвирланаётган нарсаларга ҳар хил характер бериши мумкин.

Думалоқ шаклдаги холст картинага сокинлик ҳолати бериб, тугалланганликни кўрсатади. Овалсимон портрет чехра билан яхши мутаносибликда бўлиб, тасвирланаётган кишига юмшоқлик ва нафислик беради. (7 — расм)

Юқорига чўзилган тўғрибурчакли формат (шакл)да тасвири маҳобатли (монументал) қилиб кўрсатади. Ҳаддан ташқари горизонтал чўзилган тўғрибурчакли холстда буюм тасвири пасайган ва сиқиб қўйилган бўлиши мумкин. Врубелнинг «Демон» картинаси ана шундай форматда тасвирланиши бунга мисол.

Портретда ҳар бир одамнинг характерига қараб тегишли формат танланиши мумкин.

Картина ўлчами композициянинг мазмунига боғлиқ. Ҳар қандай сюжетни кичик ўлчамдаги холстга сиғдириб бўлмайди ёки ҳаддан ташқари катта холстга ҳам.

Ҳар бир сюжетга тўғри келадиган картина текислиги ўлчами топилиши керак. Эпик сюжет, маиший сюжетга нисбатан каттароқ ўлчамдаги холст танлашни талаб қилади. Нотўғри танланган формат фикрни очиб беришга салбий таъсир қилиши мумкин.

Картина композицияси учун, сюжет марказини ажратишда холст текислигида тасвир катталиги муҳим аҳамиятга эга. Ҳаддан ташқари кичик тасвир картина текислигида сезилмай, иккинчи даражали бўлиб қолиши мумкин. Муваффақиятли топилган композиция томошабинга холст чеккаларини кенгайтириш ёки кичрайтириш, шунингдек тасвир масштабларини ўзгартириш ҳоҳишини туғдирмайди.

Картина текислиги қурилиши. Картинада тасвирланаётган қоматлар, шакллар, буюмлар картина текислигида композиция мавзусига мос равишда жойлаштирилиши керак. Картинадаги тасвир яхлит ва бўлақларга бўлинмас даражада бўлиши мақсадга мувофиқ.

Картина характериға қараб ҳажм эни ва бўйи нисбатига эга бўлиши керак. Баъзи картина тасвир характериға қараб катта ёки кичик ўлчамли нисбатда бўлиши мумкин. Масалан, Федотов картиналари кичик масштабни, Суриковнинг тарихий жанрдаги асарлари катта масштабни талаб қилади. Баъзи картиналар масштаби тўғри танланмагани учун мувоффақиятли чиқмаслиги мумкин.

Картина шакл ўлчами ҳам муҳим ҳолатлардан биридир. Суриков кенг шакилли ўлчамлардан фойдаланиб, кўп қоматли картиналар яратган. «Меншиков Берёзовкада» картинасида шакл ўлчами квадрат қилиб олинган. Аммо қаҳрамон ўрнидан тураолмайди, чунки бўйи гўё юқори шипга тегиб қолаётгандай. Рассом бунинг билан тарихий қаҳрамонни зиндонбанд эканлигини кўрсатмоқчи бўлган.

Уйғониш даври рассомлари картина текислиги ўлчамига катта эътибор бериб 5:8 нисбатда ишлашни яхши кўрганлар. Картина композициясида учлик шаклидан кўп фойдаланганлар.

Замонавий рассомлар ҳам ўз мавзуларини тўла очиб бериш мақсадида анъанавий учлик шаклидан фойдаланиб келмоқдалар.

Композицияда кўриш нуқтаси

Бадий образ ифодалилиги натуранинг ифодалилиги билан аниқланади. Шунинг учун рассом

натуранинг маънолилигини, ҳаракат ҳолатининг характерли томонларини илғаб олишни, топишни билиши керак. Ҳар бир буюм ёки натура қайсидир томонидан кўпроқ хусусиятга эга бўлади. Горизонт чизигини танлашда чапдан ва ўнгдан, яқин ёки узоқдан қараб натурани ифодали, характерли томонидан тасвирлашга ҳаракат қилиш керак.

Рафаэль. Афина мактаби

Қараш бурчаги ва қараш нуқтаси картина композицияси гузилишида муҳим элемент ҳисобланади. Масалан: манзарада одам тасвирини жойлаштиришда уни олдинги планларга олиб келиш қоматни йўқолиб кетишидан сақлайди.

Шунингдек ўта олдинги планга чиқариб юбориш ҳам нотўғри бўлади. Шунинг учун кўриш нуқтасини танлашда композициядаги гуруҳ одамлар ва табиат бўшлиғи мутаносиб бўлиши керак.

Ҳар қандай сюжет ўз кўриш нуқтасига эга бўлиши зарур. Горизонт чизиги кўриш баландлигида бўлса, картина хотиржамлик таассуроти қолдиради. Баланд горизонт чизиги картинада кўпроқ, кенг табиатни кўрсатиб буюклик ҳосил қилади.

(4, 5 – расмлар)

Композиция маркази

Картинада ҳамма нарса асосий фикрга ва ғояга қаратилиши керак. Композиция яхлитлиги иккинчи даражали нарсалар биринчи даражали нарсаларга

боғлиқ бўлиб, бутун тасвирни ягона мақсадга бирлаштиради. Иккинчи даражали нарсалар ортиқча диққатни тортиб кўзга ташланмаслиги лозим. Асосий қисм ажратилиб тасвирланади. Агар картинада нарсалар бир хил аҳамиятли бўлиб пала—партиш тартибда жойлаштирилса, композиция ўз ифодалилигини, аҳамиятини йўқотади.

Асосий натура тасвирини картинада яхшироқ жойда диққат билан тасвирлаш муҳим.

Асосий ҳаракат, воқеа картина текислигининг марказига яқинроқ жойда жойлаштирилади. Бу томошабинга картинани кўришда унинг маъносини узоқдан тўла қамраб олишга имкон беради. (6 — расм)

Композицияда бир неча бир хил аҳамиятга эга марказ композиция яхлитлигини ва бирлигини бузади. У томошабин идрок қилишига имкон бермайди.

В.Суриков. «Боярина Морозова». Эскиз

Рассом картинада бир неча марказ қилиши мумкин, аммо у ғоя ва фикрни ечимида ўзини оқлай оласа.

Композицияда муҳим қаҳрамонни ажратиб тасвирлашда уни марказда жойлаштиришдан ташқари бўёқ қўйиш усули билан ҳам амалга ошириш мумкин.

Иккинчи даражали қиёфалар ёки иккинчи план шакллари ишлашда умумлаштирилади.

Композиция марказини ажратиб кўрсатишда картинани табиий идрок қилишда нурсоя, қиёфалар катталиги, ранглар нисбати ва қиёфалар оралиги масофаси орқали амалга оширилади. Рассом картинанинг муҳим қисмини ранг билан, тус билан ва деталларга ишлов бериш йўли билан амалга ошириши мумкин.

Картинада мувозанат

11

Агар картина текислиги тасвирланаётган нарсалар билан нотекис тўлдирилган, чизматасвири бир чеккага жойлаштирилган бўлса, картинанинг бир қисми оғирлаштирилиб, қолган жойи ўта енгиллаштирилган бўлиб идрок этилади. Унда мувозанат кўринмайди. Бундай тасвирлаш бизнинг уқиб олишимизга халақит беради, нотўғри ташкиллаштирилган кўринади ва табиийлигини йўқотади.

Биз нарсаларга қараганимизда кўриш майдонимизда нарсалар бир текисда жойлаштирилган бўлиб, оптик марказ тахминан ўртада жойлашган кўринади. Шу боис картинада нарсалар композиция марказига жойлаштирилади. Композиция маркази кўп ҳолда геометрик марказга тўғри келмаслиги мумкин, шунинг билан бирга марказдан узоқлашиб ҳам кетмайди.

Ҳаддан ташқари марказдан четлаштирилган шакллар, нарсалар ёки бир гуруҳ қиёфалар композициянинг бир қисмида оғирлик туғдириб бошқа қисмида бўшлиқ ҳосил қилади.

Композицияда мувозанатлилики картина текислигида тасвир элементларини чап ва ўнгда, юқори ва пастда бир текис жойлаштириш билан

амалга оширилади. Картина текислигининг ўртасидан вериткал ўқ чизиғининг чап ва ўнг томонларига тасвир элементлари тўғри жойлаш муҳим аҳамиятга эга (1 — расм). Аммо картина текислигини икки қисмга бўлиш, шунингдек горизонтал ва вертикал бўлакчаларга бўлишдан қочиш керак.

Картина горизонт чизиғи картина текислигини икки қисмга бўлувчи горизонтал чизиқ билан устма — уст тушмаслиги керак.

Ўрта вертикал чизиғига катта объектлар тўғри келмаслиги лозим. Акс ҳолда бутун картина иккита мустақил қисмга бўлиниб қолади.

Картина мувозанати аниқ геометрик симметрия бўлиши шарт эмас. Композиция маркази аниқ ўртада бўлса, композиция табиийликни йўқотади, қизиқарли чиқмайди. Муҳими, бош воқеликни композиция марказидан бир томонга суриш зарур. (2,3 — расм)

Композиция мувозанатида тасвир шаклларида ташқари унинг туси ва ранги ҳам муҳим аҳамиятга эга. Кичкина қорамтир шакл катта оч рангли шакл билан тенг кўриниши мумкин. Бир томондаги ёрқин ранг иккинчи томонда ҳам бўлишини такрорланишини талаб қилади.

Картина текислигида шакл (натура) тасвирларини тўғри жойлаштириш учун, аввало қаламда қораламалар чизиб изланиш, вариантлар яратиш яхши натижа беради. Битта ёки иккита вариант билан чегараланиш камлик қилади. Шунингдек рангларда вариантлар яратиш ҳам мақсадга мувофиқ, ҳар қандай мавзули композицияга қайта — қайта қайтиш, изланиш рассомга муваффақият келтиради. (10 — расм)

Баъзан қоғозда қалам билан тўғри тўртбурчакли рама чизилиб, уни натюрморт ёки портрет сюжет эскизи белгиланади. Шунингдек картина текислиги

тўлдирилади, тасвир масштаби аниқланади ва композицияга керакли нарсалар жойлаштирилади.

Шуни айтиш керакки рассом бадий образ яратиш мақсадида тасвирда шакллар мувозанатини онгли равишда бузиш ҳуқуқига эга.

Композицияда контрастлар

Картина композициясининг тузилишида таққослаш ва контрастлар муҳим рол ўйнайди. Картина тузилишида катта ва кичик, турғун ва ҳаракатли, ёрқин ва бўғиқ ранглар, чиройли ва хунук, оқ ва қора каби таққослаш асар композицияси ифодалилигини оширади.

Рассом кўп қоматли композиция устида ишлаб асар яратар экан, унинг кўз олдида воқелик ҳолати намоён бўлади. У воқеликнинг маълум бир кўринишини акс эттиришга ҳаракат қилади. Бу рассомнинг имконияти чегараланган, дегани эмас. Рассом бир воқеликни тасвирлар экан бошқа воқеликка туртки беради, ундайди.

Р.Худайберганов. «Шоҳи—зинда оқшоми»

Рангтасвирчи рассом ўз композицияси ҳақида ўйлар экан, қайси воқеликни акс эттириш ва қайси тамонини ривожлантириш ҳақида аниқ тасаввурга эга бўлиши керак. В.Суриковнинг «Боярыня Морозова» картинасидаги кулминацияси пойтахтни тарк этаётган бояр аёли, унинг тарафдорларининг кузатиб қолиши билан боғлиқ сахна орқали тасвирланган. Унинг ҳаёти билан боғлиқ равишда диннинг тарихий бўлиниши тасвирланган. Қатор турган кишиларнинг юзида акс этган ҳолатлар, ҳақиқатан тарихий бир воқеа эканлигини кўрамиз.

Драматик ҳаракатнинг, воқеликнинг асоси — бу қарама — қаршилик.

Тасвирий санъат композицияси асосида қарама — қаршилик, яъни контрастлар ётиши керак. Рассом Генинг машҳур «Пётр I Петрофда Алексейни сўроқ қилмоқда» асарида характерлар қарама — қаршилиги кўрсатилган. А.Ивановнинг асарларида камбағал ва бой характерлари контраст қилиб кўрсатилган. Улар нима ҳақида гаплашаётганини билмасакда, қиёфаларидан кескин тортишув баҳслар бўлаётганини англаш мумкин. Бу қарама — қаршилик билан бутун тарихий даврнинг туганмас келишмовчилигини очиб берган.

Бундай контрастлар картинада ранг, шакллар орқали акс эттирилади. Масалан, Рембранднинг «Адашган ўғил», Делакруанинг «Баррикадада озодлик», Рубенснинг «Персей ва Андромеда» каби асарлари контраст асосига қурилади.

Рангтасвирнинг шаклларида, ритмларида ва картина бўёқларида контрастлар катта аҳамиятга эга бўлиб, асарнинг ҳаётий чиқишига катта ёрдам беради.

Композицияда ритм (вазн)

Ҳаётда ритм ҳар хил кўринишда кўп учрайди. Фасллар алмашинуви ҳам ритм. Одамлар ҳаракати, ҳулқи, юриш — туриши, бир — бири билан гаплашиши орқали бўлаётган воқеанинг маъносини аниқлаш мумкин. Вокзалда келаётган, кетаётган, ўтирган кишилар ҳаракатида ҳар хил ритмни кузатиш мумкин.

Рангтасвирда ритм тасвирнинг айрим элементлари такрорланиши кўринишида бўлади. Шунингдек масштаблари нисбатида, ёруғлик ва ранглар жойлашувида, қўл ҳаракатларида кузатиш мумкин.

Ритм тузилиши картина текислигида ҳам, бўшлиқда шакллarning жойлашувида ҳам амалга оширилади. Ритм картина мазмуни билан боглиқ ва ғояга бўйсундирилади. Ритм томошабиннинг диққатини муҳим элементларга оширади, тасвир равшанлигини, ифодалилигини кучайтиради. (1,4 — расмлар)

Тасвирий санъатда ва ҳаётда ритм зарурий жиҳат ҳисобланади. У такрорланиб турувчи катта ёки кичик элементлар маълум масофада ва даврий такрорланиши билан характерлидир. Агар симметрияда элементлар мувозанати тинч, турғун ҳолат кўринишида бўлса, ритмда эса ҳаракат чексиз давом этиши мумкин.

Ритм табиатда, ҳар хил ҳаётий воқеаларда композицион тузилишда ўз аксини топган. Масалан, кристалл қирралари, денгиз тўлқинлари, йил фаслларининг такрорланиши, ўсимлик дунёси, нафас олиш, юрак уриши ва ва бошқа кўринишлар ритмий такрорни англатади. Аммо ритм ҳаётда ва санъатда бир хилда эмас.

Санъатдаги ритм композициянинг асосий воситаларидан биридир. У бадиий ижоднинг асоси ҳисобланади.

Ритм — композицияда фақат ташкил этувчи, мужассамлаштирувчи бўлибгина қолмай, балки бадиий диднинг ҳам бошланишидир. У орқали бадиий асар шоирона, муסיқий қилиб яратилиши мумкин. Шунингдек ритм композицияда эстетик ва ташкилий рол вазифасини бажаради. Композиция қонунлари тус ва ранглар контрастига асосланади. Тус ва ранглар контрасти тасвирни масофадан идрок этишни таъминлайди. Тус ва ранглар контрасти сезиларли даражада бўлмаса бўшлиқдаги шакллар (узоқда ёки яқинда) ҳажми ёки жойлашувини деярли идрок қилиб бўлмайди. Ана шунинг учун ҳам композиция эскизида асосий контрастларни аниқлаб олиш лозим. Аниқ топилган ритм орқали асарни яхши шакллантириш мумкин.

Ритм ҳар доим санъатнинг ҳамма турларида мавжуд. Қадимги Шарқ мамлакатлари композициясида ритм тасвир шакллариининг такрорланиши кўринишида бажарилиб келинган. Масалан, миниатюра композицияси тузилиши ритм асосида бажарилган. Шунингдек, ўсимлик шаклидан тузилган нақшлар ҳам ритм орқали ишланганлигини кўрамиз.

XIX аср рус санъатида картина юзасида ритмдан фойдаланиб асар яратганларини кўриш мумкин. К.П.Брюлловнинг «Помпейнинг сўнги куни» картинасида ёруғ ва қора доғларнинг такрорланишида, ритм ҳосил қилиб, асарни яхлит кўришга имкон яратади. А.И.Куинжининг манзаралари классик ритмга мисолдир. В.И.Суриковнинг «Боярыня Морозова» картинасида биринчи пландан қоматлар ритм асосида узоқлашган сари кичрайиб бориши кучли динамик ҳаракат ҳосил қилади. Бунга оқ ва

қора доғлар чап ва ўнг томондан такрорланиб бориши орқали эришилган.

Композицияда ранг ва нурсоя

Колорит композициянинг бошқа элементлари каби ғоя билан чамбарчас боғланиб томошабинга мазмунни равшан идрок қилишга ёрдам беради. Завқли ва равшан колоритни очиқ ранглар билан тузиб бўлмайди. Томошабинга ҳаёт ҳақиқати, табиий ранглар гаммаси, табиат ҳолати колоритини акс эттирувчи фикр ва хис — туйғуни бойитади.

Қуёш чиқиши ёки ботиши, кундузи ёки ойдин кеча манзараси, туман ёки ёмғирли кун ҳар хил кечинмаларни туғдиради. Табиатда ҳар хил колорит ҳолати қувончли дақиқалар билан, ёки сирли нотинчлик билан боғлиқ. Чарақлаган қуёшли кун яшил далалар ва ўрмонлар тасвирланган картина албатта қувончли руҳ бағишлайди.

Кулранг булут билан қопланган осмон тасвирланган картина ўйчанлик кузатишлар орқали картинада рассом ифодали колорит ҳосил қилиши мумкин.

Буюк рассомлар асарларини кузатар эканмиз тасвирда табиатнинг ёритилиш ҳолати ғоя билан боғланиб, картина колоритида акс этганини кўрамыз. (6 — расм)

И.Левитаннинг «Ёз оқшоми» манзарасида диққатга сазовар объект бўлмасада, биринчи планда дарвоза, далай йўлакчаси ва узоқдаги ўрмон тасвирланиб оқшомнинг гўзал колоритини кўрамыз. Оқшомни ҳаққоний манзара ҳолати картинани гўзал, шоирона тасвиридир. Бу гўзаллик томошабиннинг қалбини тўлқинлантириб, қачондир кўрган нарсаларини яна бир бор қалбидан ўтказишга

ундайди. Шунга ўхшаш кўпгина картиналарни айтиш мумкинки, бунда колорит асар мазмунини ифодалайди.

Воқеликни картинада табиий ранг колоритида акс эттирилмаса, асар мазмуни тўла очиб берилмайди, унда ҳаётийлик бўлмайди. Картинада тусни ёки ранг кучини озгина ўзгартирилиши картина руҳини ва мазмунини ўзгартириб юбориши мумкин. Картинада ранг тузилишида табиий яхлитликни оз бўлсада ўзгариши рангтасвир асарини бўшлиқ планларини нотабиийликка олиб келади. Чеҳра ва кийим ранглари хом ва очиқ рангда кўриниб томошабинни бефарқ қилади.

Рангтасвир санъатида колорит — бу рассомнинг табиатдаги бор ранглар бойлигини билиш, ўрганиш натижасидир.

Табиатда ҳамма нарсалар ранги умумий ёритилиш натижасида бир — бири билан рефлекс ва ўзаро ранглар контрасти узвий боғланган. Рассом ҳамма жойда ранглар гармониясини ва «хунук» ва «қарама — қарши» ранглар тонини билиши, уларни бир — бири билан боғлай олиши керак.

Картинада ранг ва нурсоя — бу шакл тасвири, материали, атроф — муҳит, ёритилиш ҳолати тасвирлаш воситаларидан ташқари композиция тузилиши элементи ҳамдир. Рассом ранг ва ёруғлик ёрдамида томошабинни идрок қилишини ташкиллаштиради, унинг диққатини композициядаги бош воқеа ва мазмунга йўллантиради. (5 — расм)

Композиция марказига урғу беришда тус ва рангга асосланади, фонга нисбатан шакллар контрасти ҳосил қилиб томошабинга етказади. Тўйинган ва ёрқин ранг кўзга кучли таъсир қилади, диққатни тортади. Ёрқин рангга бўялган буюм биринчи навбатда кўзга ташланади. Бундан композицияда ранг

доғларини тўғри жойлаштиришда фойдаланилади. Рассом ёруғликдан фойдаланиб композиция марказида энг муҳим қомат ёки гуруҳ қоматни, ҳаракатни, буюмни ёки сюжетни ривожлантиришда катта аҳамиятга эга бўлганларини ажратиб кўрсатади. Соя ёрдамида эса рассом ҳамма иккинчи даражали қисмларида, шунингдек томошабин нигоҳини тортмаслигида ишлатади.

Баъзида рассом картина яратар экан композиция марказини контраст ва ёрқин рангда, прожектор нури каби ёритади. Масалан Рембрант асарларини олайлик. «Адашган ўғилнинг қайтиши» асарида бош қаҳрамон қоматлари ажратилиб ёритилган (ўғил қомати, отанинг юзи ва қўли). Шу усул орқали рассом томошабин фикрини жамлаб диққатни картина қаҳрамонларига қаратишга эришган.

Композицияда параллеллик ҳақида

Амалда шу аён бўлдики, композицияда буюм ёки шаклни картина текислигининг чекка рамаларига параллел жойлаштириш томошабинда картина рамаларига ёпишиб қолгандай тасаввур ҳосил қилади.

Тўғри чизиқли шакллارни картина чеккаларига жойлаштириш тўғри келиб қолса унинг вертикал ёки горизонтал қисмларини биринчи план шакл тасвирлари билан қисман ёпиш мақсадга мувофиқ. Шакл ва рама биринчи планда параллел бўлиши, бошқа шакл билан ёпилмаган бўлиши ҳам мумкин. Масалан, Помпейда топилган фрескада колонна ва картинадаги архитектура колоннаси билан параллел. Бу реал хона бўшлиғи билан фреска тасвирини томошабинга хона кенглигини янада ошириб кўрсатади.

Бош қаҳрамонни композиция иккинчи планида жойлаштирилиши.

Кўп ҳолатларда бош ҳаракат композициянинг иккинчи планида жойлаштирилади. Биринчи план иккинчи планга ёрдам бериб, уни кўришга замин яратади. Қолган планлардагилар қўшимча вазифани амалга оширади. Биринчи пландагилар билан ягона муҳит ҳосил қилади.

Бунга мисол, Рафаэльнинг «Афина мактаби», А.И.Ивановнинг «Исонинг ҳалққа кўриниши» ва К.П.Брюлловнинг «Помпейнинг сўнги куни» асарларидир.

«Помпейнинг сўнги куни» картинасида Италия тарихидаги фожеа акс эттирилган. Рассом мавзудан келиб чиқиб асарни ечишга изланиш олиб борган. Композиция тузилиши оч ва қора ранг, туслар, ритм контрасти асосида топилган. Бош гуруҳ қоматлар картина бўшлиғининг иккинчи планида жойлаштирилган. Энг кучли ёруғлик ана шу иккинчи пландаги қоматларни ёритади. Қоматлар эса анча ҳаракатда тасвирлаган.

Биринчи пландагилар бош қаҳрамон (ҳаракат)ни кўришга замин яратади.

Учинчи план ҳам маълум даражада композицияга ва фикр уйғунлигига, воқеани катта фожеалигини кўрсатишга ёрдам беради. Иккинчи пландаги динамикани мустаҳкамлайди.

Картина композициясида ёруғ ва қора қисмлари ритмик такрорланади. Асарнинг яхлитлиги ва мутаносиблиги тус ва ранглар кучининг контрасти ҳисобига амалга оширилган.

Тасвир шаклларини идрок қилиш.

Тасвирланаётган шакллар томошабин томонидан аниқ ва енгил уқиб олинадиган қилиб тасвирлаш керак. Агар шакллар бир — бирини тўсиб қолган ҳолда ҳам уни англаб олишга имкон бўлиши зарур. Кўп қоматли композицияда ҳам қўллар, оёқлар кимга тегишлилиги аниқ бўлиши муҳим.

Масалан К.П.Брюлловнинг «Помпейнинг сўнги куни» картинасидаги ғала — ғовурда чопиб кетаётган, йиқилган кишилар қўл — оёқлари кимга тегишли экани томошабинга қийинчилик тўғдирмайди. Шунинг билан бирга асар яхлитлиги сақланиб қолинган.

Портретда бош ва қомат тасвири ҳақида.

Қоидага биноан портретда бошни тасвирлашда унинг ҳақиқий ўлчамидан катта бўлмаслиги керак, балки кичикроқ тасвирланиши зарур. Айниқса елкали портретда ёки фақат бошнинг ўзи бўлса кичикроқ тасвирланиши мақсадга мувофиқ.

Бу қоидага ҳамма дастгоҳли рангтасвир санъати, натюрморт ва мавзули картина турлари амал қилади. Тарихий ва жанг композициясида олдинги пландаги қоматлар бирмунча каттароқ бўлиши мумкин.

Портрет жанрида бошни жойлаштиришда картина текислигининг геометрик марказида ёки марказга яқинроқ жойда тасвирланади. Бошнинг бурилишидан қатъий назар композиция марказида жойлаштирилиши керак. Агар портретда бош профил ён томондан бўлса, рассом тасвирланаётган кишининг қайси томонга қарашига қараб, шу томондан кўпроқ жой қолдиради. Баъзи ҳолда қолдирмаслиги ҳам мумкин. (8 — расм)

Масалан, В.А.Серовнинг «М.Н.Ермолова портрети» бунга мисол бўлади.

Сюжетли композиция

Дастгоҳли нафис тасвирий санъатнинг кент тарқалган ва муҳим турларидан бири сюжетли нафис тасвирий санъат (маиший, тарихий, жанг, мифологик) туридир.

Бу жанрдаги картиналар одамлар ҳаётини, улар қувончи ва қайғусини, эришган ютуғини ҳикоя қилади, олдинги яшаб ўтган кишилар ишларини, ҳаётини тушуниб етишига ёрдам беради.

Сюжетли нафис тасвирий санъат рассомлари ўз мавзусининг кўп қисмини атрофидаги ҳаётдан олади. Бундай тасвирий санъат маиший ёки жанрли деб аталади. Передвижник рассомлар маиший рангтасвирда сезиларли мувофақиятларга эришган. (2 — расм)

Жанрли картина композицияси гоёвий фикр билан аниқланади. Энг саводлили туғилган картина чуқур фикрга эга бўлмаса, у ҳеч қачон бадий асарга айланмайди. Композиция устида ишлаш жараёни — бу бойитиш жараёни ҳар томонлама ишлов бериш ва гоёвий фикрни амалга ошириш.

Эскизни фақат ҳаёлда фикр гоё туғилсагина ишлаш мумкин. Қизиқарли мавзу топилмагунча композиция билан шуғулланиб бўлмайди.

Асар мавзуси, гоёни, ҳис — туйғуни ва фикрни рассомнинг композицияси ўз ичига олади. Албатта мавзу ҳаётий лавҳалардан, кечинмалардан туғилади. Уни сунъий танлаб бўлмайди. Агар рассомда қалбдан келиб чиқиб, янги, муҳим нарсаларни ҳалққа айтиш истаги бўлмаса ва мавзу танласа, у бадий асар ярата олмайди.

Картинада мавзу бўлиши мумкин, аммо ғоя бўлмаслиги мумкин.

Мавзу топилса рассом, тарих, хужжат, портрет ёки манзара ашёларини ўрганиш устида қизгин иш бошлайди. Бундай ашёларни чуқур ўрганиш натижасида ижодий тасаввурида картина сюжети туғилади.

Сюжет топилиши ҳар қандай реалистик асарнинг зарурий асосидир. Сюжет асар қаҳрамонларининг сонини, уларнинг жойлашувини, қиёфалар ўлчамини, кўриш нуқтасини танлашни аниқлайди.

Битта мавзу ҳар хил сюжетда ифодаланиши мумкин.

Топилган сюжетни чуқур ва тўла картина мавзусида очиб бериш учун кўп қораламалар чизиш зарур бўлади.

Сюжет аниқлангандан бошлаб композиция эскизи устида ишлаш бошланади. Биринчи эскизни унча катта бўлмаган ҳажмда акварель ёки мойбўёқда бажариш маъқул. Кичик форматда асосий композиция тузилишини аниқлаш енгил. Ана шундан кейин каттароқ ўлчамли эскизга ўтиш мумкин.

Эскиз — бу картина лойихаси, картина устида ишлашнинг биринчи босқичи. Эскизда холст формати, тасвир ўлчамлари, кўриш нуқтаси, горизонт чизиғи баландлиги аниқланади. Эскиз вариантларида ифодали, аниқ ечим, буюм ва объектларни ҳаққоний жойлаштириш, қиёфаларни гуруҳлаштириш, ғоявий марказни аниқлаш амалга оширилади. Композицияда ортиқча шакл, қиёфа бўлмаслиги керак. Ҳар бир қиёфа умумий ғояда ўз вазифасини белгилаши ва ҳамма ҳолатлар мавзунини очиб беришга ёрдам бериши керак.

Асарда воқеа ҳаракатини танлашда бир ҳаракатдан бошқа ҳаракатга ўтиш даврини танлаш лозим. Яъни бўлиб ўтган воқеани англаб, нима бўлишини топиш ҳолати мақсадга мувофиқ.

Эскиз яхши топилган дейиш мумкин, қачонки картина мазмуни, ғояси биринчи кўришдаёқ ўқилса.

Композиция сифатини яхшилашда қиёфаларни қоғоздан ясаб қирқилади ва эскиз вариантга асосан қўйилиб, ҳар хил ўзгартиришлар билан натижага эришиш мумкин. Ана шундан кейин яна эскизни давом эттириб, оқ ва қора қисмлари аниқланади.

Эскизни рангда ишлов беришда картина томошабинга яхши таъсир қилиши учун мавзу, ғояга асосан колорит яратиш керак. Картина колорити тасвирланаётган ҳолатнинг тусига ва рангига, кун вақтига, об-ҳаво шароитига мос келиши керак. Эскиз ранг қурилиши шундай ташкил қилиниши керакки, у ёритилиш ҳолатини, композиция марказини аниқлашга хизмат қилиб картинани таъсир кучини тўлдириши керак.

Эскизда композиция ҳал бўлгандан кейин картинага этюдлар бажаришга ўтилади. Бунинг учун картинага керакли манзара, буюм шакллари, портрет ва типажлар танланади.

Картина учун этюдлар ишлашда картина ғоясига мос келишини унутмаслик лозим.

Тегишли этюдлар ва эскизлар тайёр бўлганидан кейин асар ҳажмида картонга чизматасвир бажариш композициянинг муҳим босқичи ҳисобланади. Картонда композицияни танланган ҳажмда охирги эскиз варианты тасвирлари жойлаштирилади, қисмлар нисбати аниқланади, деталлари пухта ишланади. Картон устида ишлаш жараёнида қўшимча натурадан картонга тегишли маълумотлар йиғилади. Айрим қисмлардан чизматасвирлар бажарилади. Тўлалигича

эскиз ва картон бажариб тугатмасдан картина ишлашни бошламаслик керак. Акс ҳолда кўп марта қайта — қайта тўғрилаш, тузатиш зарур бўлади. Жанрли композицияда энг муҳими, одамлар образини тўғри ва чуқур кўрсатиб бериш. Асарда тирик одамлар ўрнини қомат ва бош схемалари кўрсатилган бўлса, картина ҳеч қачон маъноли ва ифодали, бадиий бўлмайди. Ҳар қандай ранг — баранглик ишлов ва композиция усули ёрдам бермайди.

Талабалар композиция ишининг асосий камчилиги — бир хиллик ишлаш усули, бошқа рассомларнинг композициясига тақлид ва такрорлаши, характерли типажлар танлашдаги камчилик, қоматларнинг ҳаракатида ва ўтиришида нотабийликка, алдамчиликка йўл қўйишидадир.

Буюк рассомлар асарлари яратилишини ўрганиб қарасак, уларнинг эскиз устида тинмай ишлагани, керакли ашёларни йиғишдаги меҳнати, жони — дилидан берилиб ишлаганлари маълум. Ким — ки бунга амал қилар экан яратган асарлари муваффақият келтиради.

III. Монументаль рангтасвир санъати

Монументаль рангтасвир асари (монументаль — латинча сўздан monumentum — памятник, ҳайкал, эсдалик, ёдгорлик деган маънони англатади) оммавий таъсир қилувчи санъат асаридир. Дастгоҳли рангтасвирдан фарқли у биноларнинг деворларига, шипига, алоҳида девор текислигига ишланган тасвирий санъат асари ҳисобланади.

Монументаль рангтасвир оммага мўлжалланган бўлиб, унинг композицияси тузилиши чуқур маъно, мазмунга эга ва катта ҳажмларда бажарилади. Композиция тили оддий ва аниқ тушунарли

1-расм

2-расм

3-расм

4-рasm

5-рasm

6-расм

7-рasm

8-рasm

9-рasm

146

10-расм

11-расм

12-расм

13-расм

14-расм

15-рasm

16-рasm

бадийликка эгадир. Чизиқлари ва силуэтлари маъноли, ранг доғлари безаклидир.

Мустақил вазифага эга бўлишдан ташқари, маҳобатли рангтасвир асари амалий безак ролида ҳам бўлиши мумкин.

Замонавий архитектура бинолари янгича тектоник тузилишга эга бўлиб, маҳобатли рангтасвир рассомларидан янги вазифаларни ечишни талаб қилади.

Биноларни бўш қолган деворларини ўз композицияси билан тўлдириш тушунчасидан воз кечиб биноларни синтези (боғлаш, мослаш, тузиш) билан яқиндан шуғулланиш лозим бўлади.

Бинонинг вазифасига, бадий мазмунига, тузилиш ритми (вазни)га қараб композиция тузулишини ҳал қилиш зарур. Аммо маҳобатли рангтасвир асари бинонинг қуруқ беагаи бўлиб қолмаслиги керак.

Архитектура биносига ишланган ҳар қандай монументаль рангтасвир асарининг дастгоҳли рангтасвирдан фарқи, уни бошқа бино деворига кўчириб бўлмайди. Чунки у фақат ўша битта бино деворига мўлжалланган. (1, 11, 12, 13, 14, 15, 16 – расмлар)

Бўлажак рассом монументаль(маҳобатли) рангтасвир композициясининг архитектура билан боғлаш қонун ва талабларини, композиция воситаларини чуқур билиши керак.

Архитектура ва монументаль(маҳобатли) рангтасвир

Монументаль рангтасвир композицияси мавзуси учун архитектура характери муҳим аҳамиятга эга. Бино тури, унинг вазифаси, ғоявий – эстетик аҳамияти, шаҳар қурилишида жойлашуви кабилар

композиция мавзусини танлашда биринчи қадам бўлиб, архитектура билан монументаль рангтасвир узвий боғланишини таъминлайди.

Маҳобатли рангтасвир асари мавзусини архитектура биноси мазмунидан ажралган ҳолда, алоҳида ҳал қилиб бўлмайди. Одатда рассомдан композиция мавзусида катта ижтимоий аҳамиятга эга бўлган тарихий, фалсафий, ҳарбий, ҳалқ хўжалиги каби мавзуларни очиб беришни талаб қилинади. Композиция бино интеръеридаги катта фойеларда, вестибюлда, музей залларида, кутубхона залларида, шунингдек ижтимоий аҳамиятга эга бўлган биноларда бўлиши мумкин. Баъзи биноларда маиший безак кўринишида ҳам амалга оширилади.

Масалан, Халқлар Дустлиги авиобиносининг фойесига А.Кедриннинг «Гуличак», «Гулинов» бадий кулолчилик асари ҳисобланади.

Айрим ҳолларда фасадга ишланган композиция мавзуси комплекс архитектура биноларига боғланиб, майдон, кўча номи мавзусида ҳам бўлиши мумкин. Масалан, Тошкентдаги М-7 кварталидаги «Украина» мавзусидаги мозаика Украина халқининг Тошкентдаги зилзиладан кейинги қурилишдаги кўрсатган ёрдамига бағишланган. Ресторан, кафе, чойхоналарга мўлжалланган мавзулар халқ байрамлари, музика, декоратив безак композициясида акс эттирилади.

Кутубхонада эса, маданият тарихи, китоббосма, фалсафа каби мавзулар мақсадга мувофиқдир.

Савдо маркази, поликлиника, мактаб, мактабгача болалар муассаси, кинотеатр, клуб ва бошқа монументаль рангтасвир асарлари мавзуси эса эркин мавзудаги декоратив безакли композиция бўлиши мумкин. Масалан, мактабгача болалар муассасарида эртақ, ёшлик ва болалик мавзусини мактабларда, ўқувчилар саройида бажариш,

шунингдек соғлиқни сақлаш, тиббиёт тарихи мавзусини тиббиёт корхоналарида ва касалхоналарда бажариш мақсадга мувофиқдир.

Бу мавзуларни бажаришда кескин чегаралаш йўқ, керак бўлганда бошқача ҳам бўлиши мумкин, аммо шу мавзу доирасида амалга оширилса ҳам бўлади.

Ресторан, кафе, метро станциялар, кинотеатр каби биноларда мавзу шу бинолар номидан келиб чиқиб танланиши ҳам мумкин.

Баъзи биноларда композицияга мавзу маҳаллий тарихий маълумот асос қилиниб олинади, маҳаллий байрамлар, тарихий воқеалар, аниқ шахслар асосида бажарилади. (15 – расм)

Шундай қилиб маҳобатли рангтасвир композиция мавзуси архитектура биноси ғоясидан, мазмунидан ажралмаган ҳолда унга боғлаб ишланади.

Девор ишчи текислиги ва монументаль рангтасвир композиция тузилиши принципи

Ишчи текислик деганда маҳобатли рангтасвир асари жойлаштиришга мўлжалланган девор (ёки девор қисми), бир неча девор, шифт текислиги тушунилади. Уларнинг жойлашуви ва кўриниш характериға боғлиқ равишда композиция асоси тузилиши, шунингдек композиция маркази битта ёки бир неча бўлиши ёки умуман марказсиз бажарилиши мумкин.

Ишчи деворға бино фасадида ёки интерьеридан яхши кўзга ташланадиган, аҳамиятлироқ девор композиция учун мўлжалланади. Девор текислигини тўғри танлаш маҳобатли рангтасвир асарини муваффақиятли чиқишига замин яратади.

Агар композиция ишланаётган деворда эшик ёки дераза бўлмай, яхлит бўлса композиция маркази девор текислигининг марказига жойлаштирилиши мумкин.

Девор текислигида дераза ва эшиклар билан бўлинган бўлса, у ҳолда бир неча композиция маркази ҳосил қилинади. Битта хонада бир неча девор текислигига композиция ишлашда ҳам алоҳида композиция тузилиб, алоҳида композиция марказларига эга бўлади ва умумий композиция ғояси, мазмуни билан боғланиши мумкин. (1 — расм)

Мураккаб қўшма деворларда композиция бир неча марказли ёки марказсиз (гиламча) тузилишида амалга оширилади.

Шундай қилиб маҳобатли рангтасвир композиция тузилиши асоси архитектура деворларини санчиклаб ўрганиш ва кузатиш пайтида унғайли девор ишчи текислигини танлаш лозим.

Монументаль рангтасвир асарини идрок қилиш шароити ва композиция масштаби

Архитектура бинолари тузилиши ва шароити маҳобатли рангтасвир асарини идрок қилишга ўз таъсирини кўрсатади. Чунки баъзи шароитда композиция элементлари жуда катта ёки жуда кичик бўлиб кўриниши мумкин. Шунинг учун композиция элементи бино элементларига нисбатан, одам масштабига нисбатан ҳал қилиниши керак. Одатда бино фасади катта ва кичик (10 — 100 метр) масофадан идрок этилади. Маҳобатли композиция учун бундай ҳолатда масштаб элементлари катталаштирилади. Аммо катталаштирилган композиция элементлари узоқдан яхши кўринса, майда элементлари яқиндан кўриниши учун бир неча масштабдан фойдаланилади.

Бир неча баробар катталаштирилган масштаб эса архитектура бинолари катта майдонларга қурилган бўлса, узоқдан яхши кўриниши учун ишлатилади.

Композиция бионинг юқориғи қаватлар оралиғида жойлашганда ҳам яқин масофадан яхши кўриш имконияти бўлмаганда катта масштаб ишлатилиши мумкин.

Био интерьер биноси деворлари 3—4 метр бўлганда одам масштабида ёки озгина катталаштирилган (одам ҳақиқий ўлчамига нисбатан) бўлиши лозим. Чунки асар яқин масофадан идрок этилади.

Шунингдек катталаштирилган масштабда тасвирни катталаштиришдан ташқари доғ (пятно)ларни ҳам катталаштириш зарур. Био шаклини яхлит сақлаш мақсадида «гилам» композициясидан фойдаланиб унда йирик ва майда тасвир элементлари ишлатилади. Мехико шаҳридаги кутубхона фасадидаги панно бунга мисолдир.

Буюк рассомлар меросини ўрганишда композиция билан архитектуранинг ягона яхлитлигини анализ қилиш муҳимдир. Шунингдек республикамиз шаҳарлари Самарқанд, Бухоро ва Хива ёдгорликлари билан танишиш, ўлчам олиш, нақшларидан нусха кўчириш, этюдлар ёзиш мақсадга мувофиқдир.

Бионинг перспективаси, унинг қурилиши

Перспективадан асосий мақсад интерьер тузилиши, унинг колоритини, композиция жойлашувини аниқлашдир.

Перспектива тузилишида архитектор усулидан фойдаланиш ўнғай бўлиб, горизонт чизиги одам кўзи

баландлиги (1.5—2.0 метр)да олинади. Бунда интерьер табиий ҳолатда акс этади.

Перспектива тузилиши бурчакли ва марказли бўлади. Бурчаклиси экстерьерда, марказли перспектива интерьерда ишлатилиши мумкин. Баъзи ҳолда марказли перспектива экстерьерда ишлатилиб композиция бошқа бинолар билан ўралганда фойдаланилади. Перспективада қараш нуқтаси, горизонт чизигини танлашда композиция яхши тасвирланишига, идрок қилинишига катта эътибор берилади.

Перспектива тасвир графикаси рангда бўялган ёки рангтасвир санъати кўринишида ҳам бажарилади.

Перспективадан асосий мақсад курс ишида маҳобатли рангтасвир композициясини интерьерда ёки фасадда архитектура бошқа элементлари билан кўрсатилади, шунингдек бино дизайни, қандил, мебеллар ва бошқалар билан тасвирланади.

Макет ишлаш

Макетлаштириш «Монументаль рангтасвир» курсида ҳамма вазифалар учун бажарилиши керак. Ишчи макетда маҳобатли рангтасвир бажарилиши зарур бўлган архитектура биноси элементлари кўрсатилади, композиция ўрни, унинг одамга бўлган масштаби аниқланади, девор текислигини идрок қилиниши кўрсатилади.

Ишчи макетни перспектива билан алмаштириб бўлмайди, чунки перспективада битта нуқтадан қараш тасвирланади.

Макет 1:25, 1:50, 1:100 масштабларда бажарилади.

Монументаль рангтасвирчи рассом ишчи макетда жами композиция рангда ишланиб туғри

жойланишини таъминлаши керак. Макет бир хил тусли оқ рангли қоғозда, картонда бажарилади. Рангли бўлганда композицияга ҳалақит бериши мумкин. Тўла идрок этиш учун композиция ёнига шартли одам қомати масштабда қўйилади.

Макет билан ишлашда форэскиз босқичлари катта ёрдам бериб, композицияни янада пухта ишлашга катта ёрдам беради.

Монументаль рангтасвир рассоми фаолиятида комплекс вазифалар ва унинг амалий аҳамияти

Комплекс вазифаларни кафедра режалайди ва кейинчалик бундай малакавий битирув иши билан яқунланади. Анализ вазифалар курсдан курсга ўтиш давомида бажарилади ва архитектура биноси билан ҳамбарчас боғлаб ишланади, синтез қилинади. Умуман архитектура билан композиция яхлитлигини излашни талаб қилади.

Архитектура биноси кафедра томонидан белгиланади. Ёки мустақил равишда танланади ва кафедра билан келишилади. Бино қуриладиган ёки лойиҳалаштириладиган бўлиши мумкин. Бу талабага ижодий ёндашишга имкон беради.

Одатда танланган архитектура биноси ва мавзуси монументаль рангтасвир композицияси учун керакли маълумот беради, ашёлар йиғишга асос бўлади.

Комплекс курс вазифаси жараёнида бажариладиган ишлар:

- Архитектура биноси макети ва плани,
- Композиция ишчи эскизи.
- Композиция эскизи, архитектура элементи, дизайни кўрсатилган перспектива.

- Композиция фрагментини ашёда бажариш.
- Архитектура биносига ишланган композиция форэскиз вариантлари.
- Перспектива фрагментлари чизматасвирлари ва қораламалари.

Архитектура биносига комплекс композиция ишлашда маҳобатли рангтасвир асаридан ташқари, ҳайкал, кулолчилик асари, интерьер дизайни каби умумий ҳолатларни архитекторсиз мустақил ечиш қобилиятини шакллантириши керак. Ҳатто архитектор билан ишлашда ҳам ўз фикр, ғояси билан таклифлар киритиши мумкин.

Курс ишларини ва малакавий битирув ишларини бажариш босқичлари

Композиция воситаларини ўрганишга катта эътибор қаратиб, унинг пластик формасини бадий образларда очиб беришдаги аҳамиятини талабага тушунтириш зарур. Ўқиш жараёни дунёдаги етук бадий асарлар ва халқ санъати асарларини таҳлил қилиш, тушунтириш асосида олиб борилади. Бадий асар ғоясини очиб беришда қўлланган композиция воситаларини тушунишга кўникма ҳосил қилинади.

Композицияни ўрганиш бадий асар яратиш устида ишлашнинг айрим босқичлари аҳамиятини тушунишни, бирон бир фикр орқали мазмунли бадий асар яратиш талабада кўникма ҳосил қилишининг босқичи бўлиб қолиши керак.

Пластик бадий образ яратишда ғоя ва туйғу бирлиги ҳал қилувчи аҳамиятга эга.

Дастгоҳли рангтасвир мавзули композицияси тузилишини чуқурроқ ўрганиб, жаҳон классик тасвирий санъатининг намуналарига таянган ҳолда

композиция қурилиши таҳлил қилинади. Композиция воситаларидан фойдаланишни чуқурроқ ўрганилади.

Композиция эскизи учун мавзуга асосан маълумот йиғиш, рангтасвир, чизматасвир, форэскиз, зарур ҳолда картон, ишчи эскиз бажарилади.

Дастгоҳли рангтасвир композицияси эскизи унча катта бўлмаган ҳажмда (катта томонига 70 смгача) бажарилиши мумкин. Бунда талаба мавзунини очиб беришда ижодий ёндашиб, ўз маҳоратини кўрсатиши керак. Эскиз ишлашда ҳар хил восита ва услубдан фойдаланиш мумкин. Мавзу эскизи бир неча вариантларда бўлиши бажарилади. Монументаль рангтасвир асарининг қиймати унинг мазмунини бадиийлигидан ташқари архитектура шакллари билан узвий синтези, боғланганлигида.

Бунда ишчи макет монументаль рангтасвир ишининг асосини белгиловчи бўлиб хизмат қилади. Макет орқали ўлчамларни, деворлар ёйилмасини, элементларини тўла тасаввур қилинади.

Кейин композиция форэскизи ишланиб масштаблар тўғри олинади ва ишчи эскизга ўтиб фрагмент бажарилади.

Қараш нуқтасини тўғри танлаб перспектива ишланади. Эскиз рангда ишланиб давом эттирилиши мумкин.

Архитектурадан — эскизга, умумийликдан — кичик қисмга ўтиш ягона тўғри йўл бўлиб архитектура шакллари билан маҳобатли композиция эскизини мукаммал боғлашга имкон беради. Аксинча олдин композиция кейин архитектура билан боғлашга интилиш яхши натижа бермайди. Шунинг учун комплекс вазифа бажаришда кетма — кетлик босқичларига риоя қилиш керак.

Монументаль рангтасвир композициясини бажаришда босқичларга риоя қилган ҳолда ишлаш лозим,

Монументаль рангтасвир композициясини бажариш бир неча комплекс вазифаларни ўз ичига олади

Деворий расм эскизини оддий интерьерда ишлаш.

Бионинг режаси: Танланган бионинг тузилишини ўрганиб чиқиш. Чизмасини тайёрлаш. Бино элементлари билан танишиш.

Бионинг ишчи макети. Макет қорозда ёки картонда масштабларини сақлаган ҳолда бажарилади. Макетта бўлажак деворий расм эскизи қўйиб қўрилади ва бино билан боғлиқлиги анализ қилинади.

Перспективада деворий расм эскизи. Бино перспективада чизилади ва бўлажак деворий расм эскизи мўлжалланган жойда кўрсатилади. Бино билан композиция эскизини ўзаро боғлиқлиги анализ қилинади.

Ишчи эскиз. Бўлажак деворий расм композицияси эскизи бир неча вариантларда рангда бажарилади.

Эскиз учун мавзуга маълумот йиғиш, чизматасвир, тус ечими, форэскиз, композиция ишчи эскизи рангли ечими бажарилади.

Композиция фрагменти картон (бўлакчаси). Фрагмент композициянинг асосий қисмларидан бўлакча танланиб, ҳақиқий ўлчамда рангда картон бажарилади. Бунда тасвирнинг шартлилигига эътибор бериш керак.

Ашёда композиция. Танланган композиция бўлакчаси картон асосида деворий расм (ропись, мозайка, сграффито, витраж, фреска ва бошқалар) ашёда бажарилади.

Эскиз бажаришдага ашёлар: холст, картон, қоғоз, мойбўёқ, сувбўёқ (акварель, темпера) қалам, кўмир, гуаш, соус, фламастер кабилардан фойдаланилади.

Курс вазифалари Композиция вазифалари устида ишлаш раҳбар ўқитувчининг маърузаси билан бошланади ва аниқ мавзу танланади. Композиция характери тушунтирилади, тегишли архитектура биноси лойиҳаси ёки қурилган бино режаси таклиф этилади ва танланади.

Композиция вазифасини бажариш давомида ўқитувчи томонидан мавзунинг чуқур тушунтириш учун доимий консультация (маслаҳат) берилади ва биноларга саёҳатлар уюштирилади.

I—курс вазифалари унча мураккаб бўлмаган аниқ сюжетнинг композицион фикрини очиқ беришдан иборат. Бу талабалардан турмуш воқеаларига фаол муносабатда бўлишни талаб этади.

Композиция мавзусини танлашда «Маҳобатли рангтасвир» техникаси мозаика, роспись, сграффито, витраж каби турлардан бирида бажарилиши мумкин.

Композиция мазмунини очиқ бериш янги, типик, реалистик ва бошқа воситалардан фойдаланишни талаб қилади.

Композиция мавзуси ва характери кафедра профессор — ўқитувчилари томонидан ишлаб чиқилади ва кафедра мажлисида тасдиқланади.

Дастгоҳли рангтасвир композициясида одам ички дунёси ва туйғусини очиқ бериш билан боғлиқ тема устида тўхтаб ўтишни таклиф қилинади. Ҳамма вазифалар унча катта бўлмаган ҳажмда чизматасвирда ва рангда бажарилади.

Улардан 4 вазифа ўқитувчи тасдиқлаб беришига қараб мойбўёқда бажарилиши мумкин (ҳар семестрда 2 тадан)

Эслатма: Вазифалар кафедра қарорига биноан қўшимча берилиши мумкин.

Ёзги амалиёт вақтида тўпланган ашё сифатида 1 та композиция (кўрсатма асосида) бажарилади ва 2 курс вазифаси учун ашё йиғилади.

Мавзу танлаш

Бўлажак композицияга мавзу танлашда аввало ўзига таниш бўлган, ҳаётда кўрган – билган воқеаларни асос қилиб олиш композиция устида ишлаш жараёнини осонлаштиради ва мавзунини очиқ беришда катта қийинчилик туғдирмайди. Мавзу танлаб олишга қуйидагилар: «Спорт», «Наврўз», «Тўй», «Қишлоқ ҳаёти», «Менинг ҳовлим», «Менинг кўчам», «Менинг оилам» кабилар бўлиши мумкин. Бадиий асарлар ўқиб ҳам мавзу танлаш мумкин. «Фарҳод ва Ширин», «Лайли ва Мажнун», «Спитамен», «Алпомиш», «Қирқ қиз», «Гўр ўғли», «Бобур», «Амир Темур» каби китоблар мисол бўла олади.

Танлаб олинган мавзуга қисқача сценария тузиб олиш ҳам изланишнинг энгил кетишига яқиндан ёрдам беради.

Композиция учун керакли қиёфалар, шакллар, типажлар, либослар, архитектура ва унинг элементлари кабиларни аниқлаб олиб, маълумотлар чизматасвири, рангтасвири бажариш зарурияти пайдо бўлади. Анна шу керакли анжомларни йиғиш композиция биринчи босқичида аниқланиши керак. Композиция вариантлари устида ишлаш жараёнида янада аниқлик киритиб мукаммаллаштирилади.

Композиция анча аниқ бўлганидан кейин зарур ҳолатда натурадан типажлар, манзаралар, шакллар этюди бажарилиши ҳам мақсадга мувофиқдир. Чунки

композиция ритми, туси, ранг колорити каби талабларни бажаришда энг зарурий ашё ҳисобланади.

Асар композицияси тутатилиб бўлгунга қадар ижодий изланиш, аниқлик киритиш муҳим ҳисобланиб, асарнинг мукамал ва ҳаётий чиқишига сабаб бўлади.

Баъзи ҳолларда керак бўлса, бадий адабиётлар ўқиш, айниқса тарихий шахс, муҳитни ўршанишда зарурдир.

Шундай қилиб композиция устида ишлаш жараёнида кейинчалик мураккаброқ мавзуларга ҳам ёндошиш мумкин. Қанчалик композиция ишлаш жараёнини, босқичини мукамал эгаллаган талаба катта қийинчиликка учрамайди. Акс ҳолда композиция ишлаши осон кечиши мумкин.

Бўлажак рассом кенг билимга, чуқур фикрлаш қобилиятига, юксак Дунеқарашга эга бўлиши керак.

Асар мавзу композицияси илғор ғояли, келажакка чақирувчи, томошабинни руҳлантирувчи бўлса ва шунга эришилса бу катта мувоффақиятдир.

I семестр

Дастгоҳли рангтасвир композицияси тузилишини чуқурроқ ўрганиб, жаҳон классик тасвирий санъатининг намуналарига таянган ҳолда композиция қурилиши таҳлил қилинади. Композиция воситаларидан фойдаланишни чуқурроқ ўрганилади.

Дастгоҳли рангтасвир эскизи учун мавзуга асосан маълумот йиғиш, рангтасвир, чизматасвир, форэскиз, зарур ҳолда картон, ишчи эскиз бажарилади.

1. Вазифа: Дастгоҳли рангтасвир композицияси эскизи. Берилган мавзуга асосан 2–3 қоматли композицияни мойбўёқда ёки сувбўёқда бажариш.

Ўлчами катта томонига 70 смгача бўлиши мумкин. Бунда талаба мавзуни очиб беришда ўз маҳоратини кўрсатади. Композиция воситаларидан фойдаланишни ўрганади,

Эскиз ишлашда ҳар хил восита ва услубдан фойдаланиши мумкин. Мавзу эскизи бир неча вариантларда бўлиши керак.

2. Вазифа: Дастгоҳли рангтасвир композицияси тарихий мавзудаги эскизи. Берилган мавзуга асосан 2—3 қоматли композиция эскизи мойбўёқда ёки сувбўёқда бажарилади.

Ўлчамли катта томонига 70 смдан ошмаслиги керак. Бунда талаба мавзуга асосан тарихий китоблар ўқиб эскиз ёки тарихий шахс қиёфасини бажариши мумкин. Эскизни бир неча вариантда бажариш мақсадга мувофиқ.

Эслатма: Эскиз бажаришдаги ашёлар: холст, картон, қороз, мойбўёқ, сувбўёқ (акварель, темпера) қалам, кўмир, гуаш, соус, фламастер кабилардан фойдаланилади.

II семестр

Дастгоҳли рангтасвир эскизи бажаришда мавзуга маълумот йиғиш, рангтасвир, чизматасвир, форэскиз, зарур ҳолда картон, ишчи эскиз бажарилади.

1. Вазифа: Дастгоҳли рангтасвир композицияси эскизи. Ўқитувчи томонидан берилган мавзуга асосан 2—3 қоматли композиция эскизи мойбўёқда бажарилади. Ўлчами катта томонига 70 смдан ошмаслиги керак.

2. Вазифа: Дастгоҳли рангтасвир композицияси эскизи. Бунда тарихий мавзуга асосан 2—3 ва ундан ортиқ қоматли композиция эскизи мойбўёқда

бажарилади. Ўлчами катта томонига 70 смдан ошмаслиги керак.

Бир неча эскиз вариантлари рангда бажарилади.

III семестр

I.1. Деворий расм эскизини (панно) оддий интерьерда ишлаш. Суҳбат ўтказилади. Вазифанинг аҳамиятини ва мазмуни тушунтирилади

2. Бинонинг режаси: Танланган бинонинг тузилишини ўрганиб чиқиш. Чизмасини тайёрлаш. Бино элементлари билан танишиш.

3. Бинонинг ишчи макети. Макет қоғозда ёки картонда масштабларини сақлаган ҳолда бажарилади. Макетга бўлажак деворий расм эскизи қўйиб кўрилади ва бино билан боғлиқлиги анализ қилинади. Эскиз доимо бино билан боғлаб олиб борилиши керак

4. Перспективада деворий расм эскизи. Бино перспективада чизилади ва бўлажак деворий расм эскизи мўлжалланган жойда кўрсатилади. Бино билан композиция эскизини ўзаро боғлиқлиги анализ қилинади.

5. Ишчи эскиз. Бўлажак деворий расм композицияси эскизи бир неча вариантларда рангда бажарилади.

Эскиз учун мавзуга маълумот йиғиш, чизматасвир, тус ечими, форэскиз, композиция ишчи эскизи рангли ечими бажарилади.

6. Композиция фрагменти (бўлакчаси). Фрагмент композициянинг асосий қисмларидан бўлакча танланиб, ҳақиқий ўлчамда рангда картон бажарилади. Бунда тасвирнинг шартлилигига эътибор бериш керак.

7. Ашёда композиция. Танланган композиция бўлакчаси картон асосида деворий расм (ропись, фреска) ашёда бажарилади.

II. Дастгоҳли рангасвир эскизи. Бунда рангасвир композицияси эркин мавзуда бажарилади. Катта томонига 70 смгача бўлиши мумкин.

IV семестр

I. 1. Фриз композицияси эскизи. Суҳбат. Фриз ҳақида маълумот берилади ва тушинтирилади

2. Бино режаси. Танланган бино интерьери ёки экстеръери ўрганилади, чизмаси бажарилади.

3. Бино ишчи макети масшталари сақланган ҳолда бажарилади. Масштаб 1:25, 1:50, 1:100 бўлиши мумкин. Бинонинг тузилиши ва элементлари билан танишиб чиқилади ва макет бажарилади.

4. Перспективада фриз эскизи билан кўрсатилади. Бино кўриниши перспективасида бино элементлари аниқ кўрсатилади. Бино билан фриз эскизи боғлиқлиги ўрганиб чиқилади.

5. Фриз композициясининг ишчи эскизи рангда бажарилади. Эскиз сграффито талабига мос келиши керак. Бунда 3—4 хил рангдан фойдаланиш мумкин.

Фриз эскизи мавзусига асосан маълумот йиғиш, рангасвир, чизматасвир, форэскиз, ишчи эскиз бажарилади.

6. Рангли фрагмент картони. Композициянинг айрим қисми бўлакчаси ҳақиқий ўлчамда қоғозда бажарилади.

7. Композиция ашёда ишлаш (сграффито). Картон асосида сграффито талабига биноан ашёда бажарилади.

III. Дастгоҳли рангтасвир композицияси эскизи эркин мавзуда бажариш. Танланган мавзу композиция эскизи рангда катта томонига 100 смгача бўлиши мумкин. Кўп қоматли бўлиши мақсадга мувофиқ.

V семестр

1. Вазифа: Маҳобатли рангтасвир композициясини мураккаброқ интерьерда фрескада ишлаш.

1. **Бино чизмаси.** Бино билан танишиш ва режасининг чизмаси бажариш.

2. **Ишчи макет.** Бинонинг ишчи макети масштабда бажарилади. Композиция эскизи ўрни кўрсатилади.

3. **Бино перспективасида** роспись (фреска) эскизи. Перспективада бино элементлари ва эскиз кўриниши тасвири кўрсатилади. Бино ва деворий расм боғлиқлиги анализ қилинади.

4. **Роспись (деворий расм) ишчи эскизи.** Эскиз рангда ишланади ва мавзу тўла очиб берилади. Композиция эскизида замонавий усул ва услублардан фойдаланилади.

Деворий расм (роспись) мавзусига маълумот йиғиш, рангтасвир, чизматасвир, форэскиз, ишчи эскизи рангда бажарилади.

5. **Фрагмент картони.** Композиция бўлакчасини чизматасвири картони ҳақиқий ўлчамларда бажарилади. Картон деворий расм бажаришда муҳим роль ўйнайди.

6. **Фрагментни ашёда ишлаш.** Картон асосида фрагмент (бўлакча) ашёда ишланади. Ашёда ишлаш левкада ёки сувоқли деворда бажарилади.

VI семестр

1. Бинода мозаикали панно эскизини ишлаш.

1. Бино чизмаси. Бино тузилиши билан танишиш ва режасини масштабда чизиш.

2. Ишчи макет. Бино чизмаси асосида танланган масштабда ишчи макет бажарилади.

3. Бино перспективаси. Перспективада бино кўриниши ва мозаика композицияси кўрсатилади. Боғлиқлиги анализ қилинади.

4. Мозаикали панно ишчи эскизи. Эскиз рангда мукамал ишланади. Мавзуни очиб беришда композиция воситаларидан ва мозаика услубидан фойдаланилади.

Мозаика композицияси мавзусига маълумот йиғиш, эскиз графикаси. Тус ечими, форэскиз, рангли ишчи эскиз бажарилади.

5. Композиция фрагменти картони эскиз асосида бўлиб, бўлажак мозаика учун замин тайёрлайди.

6. Фрагментни ашёда ишлаш. Композиция фрагменти картон асосида мозаика усул ва услубида ашёда бажарилади.

VII семестр

1. Вазифа: Интеръерда витраж бажариш. Мавзу танлаш, бинодаги витражлар билан танишиш.

1. Бино чизмаси. Танланган бино ўрганилиб чизмасини бажариш.

2. Ишчи макет. Бинонинг чизмаси асосида масштабда ишчи макет тайёрлаш.

3. Бино перспективаси. Бино перспективаси витраж эскизи билан кўрсатилади. Архитектура элементлари ва характери акс эттирилади.

4. **Витраж ишчи эскизи.** Мавзуга биноан витраж эскизи рангда бажарилади. Витраж усул ва услублари эскизда ўз аксини топиши керак.

Витраж композицияси мавзусига ашёвий маълумот йиғиш, эскиз графикаси, пластик ечим, эскиз тус ечими, форэскиз, ишчи эскизи рангда рангда бажарилади.

5. **Эскиз фрагменти.** Композиция эскизидан бўлакча (картон) ҳақиқий ўлчамда рангда бажариш. Витраж картони бажарилиш усулига мос келиши керак.

6. **Фрагментни ашёда ишлаш.** Картон асосида витраж ашёда ишланади. Бунда замонавий витраж усулларида фойдаланиш мумкин.

II. **Дастгоҳли картина.** Эскиз ишлашда кўп қоматли дастгоҳли рангтасвир композиция бўлиши мумкин. Мавзу танлашда миллийлик ва анъанавийликка таянган ҳолда бўлиши мақсадга мувофиқ.

VIII семестр

I. **Малакавий битирув иш.** Мавзу танлаш.

1. **Бино чизмаси.** Танланган бино ўрганилиб, чизмаси масштабда бажарилади.

2. **Бино ишчи макети.** Бино чизмаси асосида масштабда ишчи макет бажариш.

3. **Бино перспективаси.** Бино чизмасига асосан перспектива бажариш. Перспективада маҳобатли рангтасвир композициясини кўрсатиш.

4. **Композиция ишчи эскизи.** Танланган мавзуни ишчи эскизда очиб бериш. Композиция воситаларидан фойдаланиб эскиз ишлаш.

Малакавий битирув иши композицияси учун мавзуга биноан маълумот йиғилади. Эскиз учун

чизматсвир, рангтасвир, қораламалар, форэскиз, рангли ишчи эскиз бажариш.

5. **Рангли картон** фрагменти. Композициядан бўлакча танлаб ҳақиқий ўлчамда картон бажариш. Картондаги тасвирларни умумлаштириш ва шартли ҳолатга келтириш.

6. **Ашёда фрагмент ишлаш.** Маҳобатли рангтасвир турларидан (мозаика, роспис, фреска, граффито, витраж ва бошқалар) бирида фрагментни ашёда ишлаш.

7. Танланган мавзу композицияси учун чизмалар, этюдлар, форэскизлар бажариш.

II. Тушунтириш хати. Танланган мавзунини тўла очиб беришда бажарилган ишлар, мақсадлар ва эришилган натижалар ҳақида тўлдирилган тушунтириш хати ёзилади. Малакавий битирув иши билан биргаликда **Давлат Имтиҳон Комиссиясида** ҳимоя этилади.

Эслатма. Малакавий битирув ишини бажариш даврида ҳар бир битирувчи талаба ишига тақриз берилади.

КОМПОЗИЦИЯ УЧУН МАВЗУ НАМУНАЛАРИ

«Мустақиллик» «Наврўз», «Тўй», «Байрам», «Меҳнат», «Спорт», «Музыка», «Бозор», «Менинг шахрим», «Менинг қишлоғим», «Менинг оилам», «Муҳаббат», «Ёшлик», «Фахрийлар», «Амир Темур», «Бобур», «Жадидлар», «Буюк алломалар», «Тарих саҳифалари», «Замондошларим», «Менинг дўстим», «Халқаро дўстлик», «Меҳр — мурувват», «Олтин куз», «Ўзбекистонда қиш» ва бошқа мавзулар бўлиши мумкин. Бадий адабиётлар сюжети асосида ҳам мавзу танлаш мумкин.

ТАСВИРИЙ САНЪАТ АТАМАЛАРИНИНГ ИЗОҲЛИ ЛУҒАТИ

Автопортрет (грекча сўздан. *Outos* — ўзим) — рассом ўзини — ўзи тасвирлаган портрет. Бу ҳолда рассом ҳам, тасвирдаги шахс ҳам бир кишининг ўзидир.

Акцент (лотинча сўздан. *Accentus* — урғу) — Тасвирий санъатда ранг, тус, чизиқ ёки буюм, шаклнинг, чеҳрани тасвирий санъатда ранг, тус, чизиқлар ёрдамида урғу беришдир.

Алла прима (итальян сўздан *Alla prima* — бир йўла, бир ишлашда) — нафис тасвирий санъатда ишлатиладиган усул. Картина (асар) олдиндан қўшимча тайёргарликсиз, яъни бир сеансда тугалланган.

Анфас фас, олддан кўриниши, юз кўриниши.

Абрис — чегара чизиқ.

Абстракционизм — мавҳум санъат асарларини ўз ичига олган бадий йўналиш.

Автолитография — рассом ўз асарини тошбосма усулида ишлагани.

Авангардизм — XX асрда пайдо бўлган, янги шакл, услуб, усул ва бошқа тасвирий воситалар асосида ихтиро қилувчи, изланувчи (баъзида бу сўз билан янги бадиий йўналишларни ҳам аташади).

Академизм — академик услубга оид бадиий йўналиш.

Акварель (французча сўздан aquarelle, латинча aqua — сув) — сувда тез эрийдиган ва ювиладиган майин ва шаффоф бўёқ. Акварель тасвири ниҳоятда рангли, нафис ва нозик. Оқ бўёқ сифатида кўпинча қорғоз замини сақланади.

Анимал жанр — ҳайвонот дунёсини, жониворларни тасвирловчи тасвирий санъат тури.

Ансамбль — биноларнинг бадиий шакл ва услуб жиҳатидан бир — бирига уйғун кўриниши: бир усулда тикилган кийим — кечак, бадиий услуб жиҳатидан бир — бирига ўхшаш мебель ва ҳоказолар.

Антик санъат қадимги деган маънони билдиради. Тараққий этган қадимги Юнон, Рим санъати назарда тутилган.

Блик (немис сўзидан Blik — қараш. боқиш) — ёруғ — соя элементи. Ёритилган буюмнинг энг ялтироқ жойи, айниқса ялтироқ жисмда. Ёритилган қисмдаги умумий тусга нисбатан энг ёруғ, ялтироқ, ёрикроқ қисмидир.

Бадиий — борлиқни, инсонни, унинг ҳаётидаги воқеаларни, кечинмаларини ўзаро ўхшатиш, шакллантириш ва ранго — ранг тасвирлаш.

Бадиий услуб — санъатда қўлланиладиган усул.

Биенале — икки йилда бир марта бўладиган кўргазма.

Бюст — одамнинг кўкрагигача тасвирланган ҳайкали.

Ватман— рассомчилик ва чизмачиликда ишлатиладиган қалин, олий нав қоғоз.

Вариант (лотин сўзидан— ўзгарувчан) — санъат асарининг муаллиф томонидан такрорланиши. Шунингдек композиция, картина ранг ечимига, қомат ҳаракатига, қўл ҳаракатига ўзгариш киритиш. Сюжетли композицияда маъно(тема)ни сақлаган ҳолда тасвирларни ўзгарган ҳолати.

Галерея— тасвирий ва амалий санъат асарлари сақланадиган ва кўргазмалар ўтказиладиган махсус бино.

Маълум асарлар туркуми ҳам тушунилади. Масалан, портрет галереяси.

Гобелен—суратли гилам.

Грунт—замин, тасвир заминини (холст) тайёрлаш.

Гармония (грекча сўз бўлиб, harmonia — хушбичим, умумийлик, қисмлари (бўлаклари) келишган) —Тасвирий санъатда тасвирланаётган буюм шакли ёки рангнинг ўзаро умумийлиги, хушбичимлиги.

Графика (грекча сўздан олинган бўлиб, graphikos — чизиқли, чизилган) — тасвирий санъатнинг бир тури. Рангтасвирга нисбатан кам ранг ишлатилиб, асосан оқ ва қора контраст ранглар, чизиқ ва штрихлар характерлидир. Графикага чизматасвир, гравюра, литография каби босма тасвир турлари киради.

Гризайль (французча — gris — кулранг) — бир хил рангда мўйқалам ёрдамида бажарилган тасвирий асар. Оқ ва қора рангда туси билан фарқ қиладиган усулда ишланган тури.

Деталлаштириш (детализация) — тасвирий санъатда детал (қисм)ларини алоҳида пухта ишлаш. Деталлаштириш рассом усулига қараб ҳар хил даражада бўлиши мумкин.

Деталь (французча — detail — муфассаллик, мукаммаллик): 1) элемент; 2) характерли қисм мукаммаллиги; 3) тасвирдаги унча аҳамиятли бўлмаган қисми; 4) фрагмент.

Жанр (французча — genre — тур) — тасвирий санъатда мавзу ўхшашлигини бирлаштирувчи тушунча. Рангтасвирда: натюрморт, интерьер, пейзаж, портрет, сюжетли картина (маиший, тарихий) турларидир.

Живопись (рангтасвир) — тасвирий санъатнинг етакчи туридан бири. Нафис тасвирий санъат холст, картон, қоғоз ва бошқалар сатҳ текислигида бўёқларда бажарилади.

Рангтасвирда: сувли бўёқ — акварель, мойбўёқ, темпера, энкаустика, пастель — қуруқ бўёқ, гуашь каби ашёлар (бўёқлар) ишлатилади.

Интерьер (французча — interieur — ички, ичкаридаги) — ички кўриниш, бионинг ички хоналари кўриниши ва унинг тасвирий саъатда тасвирланиши. Шунингдек, хона, бино ичидаги нарсалар, буюмлар, деворларнинг (мозайка, фреска, нақш, матолар билан) кўриниши.

Картина (расм, сурат) — алоҳида белгиланган нафис тасвирий санъат асари. Расм (картина) ҳар хил жанрда бўлиши мумкин. Этюдга нисбатан борлиқни (натурани) пухта ўйланган ва пухта ишланган, тугатилган, деталлари ва шакллари моҳирлик билан акс эттирилган кўринишидир.

Керамика (грекча — keramikos — лойда ишланган кулолчилик асаридир) Амалий безак санъат асари. Ҳайкалтарошлик ва уй—рўзгор идишлари, буюмлари ҳар хил навли лойдан ва ҳар хил безакли ишлов берилиб, алоҳида хумбузда пиширилади.

Колорит (лотинча — color — ранг, бўёқ) — санъат асарининг алоҳида ранг ва тус тузилишидир.

Колоритда реал борлиқ (натура)нинг табиий рангларини алоҳида мақсадли ажратиб бадий образли бўёқларда акс эттириш. Ранглар мажмуаси ва ранг гузаллиги нисбатлари. Иссиқ ва совуқ, ёрқин, қизғиш, мовий каби гаммаларда бўлиши мумкин. Асар инсонда руҳий ва бадий образ хиссиётини уйғотиши мумкин.

Композиция (лотинча — compositio — тузиш, боғлаш, баён қилиш) — 1) асар қурилмасида қисмларини маъно — мазмунга боғлаш, бўйсундириш, шакллантириш.

2) Композиция — бадий образ яратиш воситаси ва изланиш йўллари. Рассом фикрини амалга оширишни излаши. Тема мазмуни (сюжетни) очиб беришда рассом томонидан изланиш олиб боришидир. Композиция устида ишлаш ғоя туғилгандан бошлаб асар тугаллангунча давом эттирилади. Бунда рассом танлаган мавзуси асосида сюжет устида иш олиб боради.

Композиция тузиш жараёнида тасвирдаги нарсаларни, буюмларни, одам қиёфаларини картина текислиги (рангтасвирда холст, графикада қоғоз)да мақсадга мувофиқ бадий жойлаштиради, тасвирлайди. Бунга шунингдек асар маркази, ечими, иккинчи даражали нарсаларни жойлаш назарда тутилади. Ранг ва ранг контрастлари, силуэт, ёруғ ва соялар ҳам аниқланади.

Композиция ишлашда натуранинг перспектива қурилиши, масштаб ва нисбатлари (прапорция), тус ва ранг ечими ҳам муҳим.

Контраст (французча — contraste — кескин фарқ, қарама — қаршилик) — тасвирий санъатда қарама — қарши қўйилган тус, ранг, шакл, қиёфа назарда тутилади. Масалан: оқ — қора, ёруғ — соя, қизил — кўк, тўғри — эгри, иссиқ — совуқ ва бошқа

контрастлар. Контраст тус ёки ранг композицияда бадийлик образини кучайтиради, асосий қисмини таъсирчанлигини янада оширади.

Корпусли рангтасвир — ранг (бўёқ) қалин, қуюқ. Деярлик рельефли усулда бажарилган нафис тасвирий санъат асари.

Картон— қоғоз тури, рангтасвир асарнинг қораламаси, қалам ёки кўмир, қаламда ишланган нусхаси.

Контур— чегара, чизиқ.

Копия— нусха, кўчирма.

Краплак— бўёқ тури, қизил лавлаги рангига яқин ранг.

Кулранг— оқ ва қора рангдан ҳосил бўлган ранг тури.

Лессировка (немисча — *laisiren* — суюқ бўёқда холст текислиги юзини енгил бўяш) — тиниқ, ўта кўринадиган бўёқ фойдаланилган рангтасвирдаги бадий усул. Бунда рангтасвирда ишлатилган бўёқ бири иккинчиси устига қўйилганда тагидаги ранг қатлами кўриниб туради ва рангни янада бойитади. Ёки ранг кучини сусайтиради. Лессировка сув бўёқ (акварель) да ишлашда кўп тарқалган, мойбўёқда эса олдинги кекса рассомлар кенг ишлатган.

Локал ранг (француз сўзидан *Local* — маҳаллий) — 1) бир буюмга хос бўлган ранг; 2) рангтасвирда қўшни рангга нисбатан катта қисмини ташкил қилиб, ранг туси майдалаб ишланмаганлиги.

Мазок ранг бўёқли мойбўёқ (кист)нинг холстда, картонда ва бошқаларда қолдирган изи. Рангтасвирда ишлатиладиган бу усул (техника) ҳар бир рассомнинг ўзига хос эҳтиросига боғлиқ бўлади.

Моделировка (итальян сўзидан *modeliate* — ясамоқ) — рассомчилик амалиётида: бу рельефни тасвирлаш, буюм шаклини тасвирлаш ва шакли,

қоматни у ёки бу ёруғликда тасвирини кўрсатиш. Чизматасвирда моделировка тус (ёруғ—соя) бериш орқали перспективада шаклни ўзгаришини эътиборга олиб бажарилади. Рангтасвирда эса моделировка рангда бажарилади. Бунда тус ва ранг бир—бири билан узвий боғлиқ. Хайкалтарошликда шаклни уч ўлчамли ишлов бериш орқали моделировка амалга оширилади. Моделировка даражаси рассомнинг фикрига ва асар мазмунига қўйган талабига, мақсадига боғлиқдир.

Модель (французча сўздан *modele*—объект, тасвирланаётган шакл, натурачи одам)— кўп ҳолда тирик натура, умуман одам.

Мозаика (французча сўздан *mosaique*— ранг—баранг иш (асар), аралаш) — маҳобатли рангтасвирнинг бир тури. Тасвирлашда ҳар хил рангдаги табиий, сунъий тош (смалта), рангли ойна, кулол парчаларидан деворга ёки қаттиқ материал жисмларга елим, цемент каби нарсалар ёрдамида ёпиштирилган санъат асари.

Одатда мозаика ранг ва тусни назарда тутиб амалга оширилади.

Мозайкани византия ва флоренция турлари мавжуд.

Мозаиканинг муҳим сифатларидан бири кучли безак бўлишидан ташқари у кўп асрлар давомида ўз рангини ўзгартирмайди.

Монохром (грекча сўздан *monos*— бир, *chronos*— ранг) — бир рангли демақдир.

Монументал санъат (маҳобатли рангтасвир санъати, лотинча сўздан *monumentum*— ёдгорлик) — монументал санъат асари дастгоҳли рангтасвирдан фарқи у архитектура билан боғлиқ бўлиб деворга, шифтга ишланиши ва кенг оммага мўлжалланган

бўлиши мумкин. Асар композицияси тили содда, аниқ, ранг чиройли — безакли бўлишини талаб қилади.

Мотив (французча сўздан motif — сабаб, сюжет):

1) натура объекти, рассом томонидан тасвирлаш учун мўлжалланган объект ёки баъзи ҳолларда манзара бўлиши мумкин;

2) Амалий — безак санъатда — асосий элемент орнамент композицияси кўп такрорли бўлиши мумкин.

Муносабат, нисбат (отношения) — асар яратишда фойдаланилган натура элементларининг ўзаро боғлиқлиги. Масалан: рангтасвирда тус ва ранг муносабати, хар хил ёрқинлик нисбати. Чизматасвирда ўлчам ва шакл нисбатлари. Санъатда таққослаш усули билан аниқланади.

Тус ва ранг муносабаталари контраст, ўткир ва енгил нюансли бўлиши мумкин.

Манера — услуб.

Мастихин — рассом қуроли, белча.

Мато — рангтасвир асарини ишлашда фойдаланадиган материал.

Мольберт — рассом дастгоҳи, анжоми.

Муаллиф — асар яратган шахс.

Мўйқалам — қилқалам, рассомлар ишлатадиган ёзув ва тасвир қуроли.

Наброска тез ишланган хомаки чизматасвир. Наброскада шакл тасвири умумлаштирилган бўлиб умумий тасаввур беради. Наброска алоҳида аҳамиятга эга бўлиб картина учун бажарилиши мумкин.

Натурализм — тасвирий санъат йўналишларидан бир бўлиб, тасвирловчи, тасвирланаётган нарсаларнинг биринчи галда ташқи кўриниши, сиртқи суратини тасвирлаш лозимлигини мақсад қилиб қўяди.

Натуршик — ўқув ишларида тасвири ишланадиган одам.

Натюрморт — жонсиз табиат демакдир.

Рангтасвир турларидан бири бўлиб, буюмлар, мева — чева, гул ва хоказоларни ифодаловчи тасвир.

Образ (бадий) — санъатда ҳодисаларнинг акс эттирилиш шакли (формаси).

Оригинал (лотинча сўздан *originalis* — биринчи бор, асли, асл нусхаси) 1) Тасвирий санъатда рассом томонидан ижодий яратилган санъат асари; 2) нусхаси олинган ҳар қандай тасвирий санъат асари.

Пюанс (французча сўздан *puance* — тус, хил) — жуда нозик тус ёки ёруғликдан соя қисмига енгил туснинг ўтиши.

Палитра (французча сўздан *palette* — белча) — 1) рассомнинг ранг бўёқ аралаштириш ва бўёқларини жойлаш учун ишлатиладиган ёғоч тахтача; 2) бирор картинанинг ранг характери мажмуаси, жилоси.

Панно (французча сўздан *panneau* — рамкага солинган тахта, доска) — 1) безакли хайкалтарошлик ёки рангтасвир асари; Бинога ёки бирон жойга мўлжалланган бўлиши мумкин. Панно одатда деворни безаш учун хизмат қилади. Панно холстга ишланиши мумкин; 2) Панно байрам кунлари шаҳар кўчаларини безаш учун вақтинчалик жойлаштирилади.

Пастозность (итальян сўздан *pastoso* — хамирсимон) — бўёқ қуюқ ҳолда рельефли из билан суртилган рангтасвир ишлаш усули.

Перспектива (лотинча сўздан *perspecto* — охиригача қараш, кўриш — 1) масофадан туриб қаралгандаги буюм, шаклнинг ўлчами ва шакли, шунингдек ранг кўриниши ўзгариши. 2) одам кўзига шаклнинг бўшлиқда ўзгаришини текисликда тасвирлаш қонунини ўрганадиган фан. Перспектива қонунларидан фойдаланиб, буюмни бизга қандай

кўринса шундай тасвирлашга ёрдам беради. Чизиқли перспектива буюм шаклини, ўлчамини ва прапорциясини (нисбатини) ўзгаришини, қисқаришини аниқлайди. Рассомчилик амалиётида кенг қўлланиладиган кузатиш перспективали буюм шаклини ўзгаришини тасвирлашга ёрдам беради.

Перспективада ишлатиладиган асосий терминлардан: *горизонт чизиғи* — ҳавода шартли жойлаш, кузатувчи кўз баландлигидан ўтган тўғри чизиқдир; *кузатиш нуқтаси* — расм чизаётган кишининг ўрни, *марказий учрашув нуқтаси* — кузатувчининг кўзи рўпарасида горизонт чизиғида жойлашган нуқта; *кўриш бурчаги* — шакли тўла идрок қилиш, кўриш учун зарур бўлган масофа бурчаги. *Ҳавоий перспектива* — буюмнинг ёруғлик даражасини, чегара чизиғини ва ранг ўзгаришини аниқлайди. Буюм кузатувчидан узоқлашган сари ҳаво қатламининг таъсирида ўзгаришидир.

Пластика (грекча сўздан *plastika* — ваяние) — 1) рангтасвирда, чизматасвирда ва хайкалтарошлиқда буюмни шакллантириш, тасвирни ҳосил қилиш; 2) ифодали рангтасвир ишлаш йўли, мўйқалам билан ишлашдаги енгиллик, моҳирлик; 3) хайкалтарошлиқда, графикада ва тасвирий санъатда шаклнинг аниқликка, ифодаликка эришиш.

Пластичность ҳар хил санъат асарида алоҳида гўзаллик, яхлитлик, нозиклик ва моделировканинг равшанлиги, буюмнинг ранг ечими, ранг бойлиги ва тусдан—тусга ўтиш, композицияда чизиқлар, шакли ифодалилиги ва хушбичимли ўзаро алоқалари.

Пленер (французча сўздан *en plein air* — тоза ҳавода) — табиий шароитда, очиқ ҳавода расм ишлаш. Пленер термини одатда пейзажда ишлатилади.

Мураккаб ранг мажмуаси ва тус муносабатларини, шунингдек ёруғ ҳаво шароитини акс эттирувчи ҳар қандай тасвирий санъат асарига айтиш мумкин.

Подмалевка кўп қатламли мойбўёқда ишланган картинанинг энг аввалги бошланғич босқичи. Бошқа рангтасвир техникасида ҳам подмалевка ишлатилиши мумкин.

Подмалевка рангли ёки монохрамли (рангсиз, кулранг), бир тусли, юпқа рангли қатламда ёки нисбатан қуюқ бўёқда бажарилиши мумкин.

Полутень (яримсоя) — ёруғ — соя элементларидан бири. Полутень натурада, шунингдек санъат асарида — буюм юзасидаги тўқ соя билан ёруғ қисми оралиғидир.

Полутон (ярим тус) — ёритилган буюм қисмининг икки қўшни кам контраст туси оралиғидаги ўтиш туси. Шаклда тусдан тусга катта юмшоқлик билан ўтиш моделировкани нозик бўлишига ёрдам беради.

Портрет (французча сўздан *portrait* — тасвир) — тасвирий санъат жанри, маълум бир шахс (одам) нинг ёки бир неча кишининг (икки, гуруҳ ва бошқалар)га бағишланган асар.

Пропорция (мутаносиблик) — (лотинча сўздан — *proportio* — соразмерность) — қисм ўлчови, ўлчамларнинг бир — бирига ва бутун шаклга бўлган нисбати. Рассом пропорция ёрдамида буюм ва қомат шаклини қуришда, асарнинг композициясини тузишда катта аниқлик киритади.

Бунга текислик шакли нисбати, фонга тасвир ўлчами нисбати, гуруҳлар нисбати кабилар киради.

Профиль (французча сўздан *profil* — ён томондан кўриниши) — ҳар қандай жониворнинг ёки буюмнинг ён томонидан кўриниши.

Пластик анатомия — анатомия фанининг бир қисми, бўлими. Одамнинг пропорциясини, ички тузилиши ва ўзгариши тананинг шакл ўзгаришига таъсирини ўрганади. Пластик анатомия қомат мускуллари ва скелет тузилиши, суяклар ва мускуллар боғланишига эътибор беради, ўрганади.

Пастель — рангли қаламча, бўр. Шу қаламда ишланган асарлар ҳам пастель дейилади.

Пигмент — турли бўёқлар кукуни.

Подрамник — чорчўп, расм ишланадиган матони тортиб турадиган қурилма.

Полотно — бўз матога ишланган рангтасвир асари.

Ракурс (французча сўздан *rassoucir* — қисқартириш) — буюм шаклининг ва тирик жониворнинг перспективали қисқариши. Яқин масофадан, юқоридан, пастдан қараганда фазодаги натура жойлашувининг нуқтаи назари.

Рельеф (французча сўздан *relief* — бўртиқ, ҳажмли) — хайкалтарошлиқдаги тури. Думалоқ ҳайкалдан фарқи рельеф ҳажми қисман текислик устидан бўртиб туради. Рельеф ҳар хил кўринишда бўлиб: Барельеф («ба» — французча паст) — текислик сатҳидан ўз ҳажмининг ярмига яқини туради.

Горельеф («го» — французча баланд) — шакл текислик сатҳидан тўла чиқиб туриши мумкин; чуқурлаштирилган, яъни текислик сатҳидан чуқур кесилган бўлиши мумкин.

Рефлекс (лотинча сўздан *reflektus* — қайтиш) — 1) рангтасвирда — кучли ёруғлик билан ёритилган буюм сиртидаги соя қисмида қўшни турган ранг туси, тури.

Рангли рефлекс буюмнинг теваарак атрофидаги нарсалар таъсирида ҳосил бўлади.

Масалан: қизил мато қизғиш рефлекс ҳосил қилиши мумкин.

Ритм (вазн) (грекча сўздан *rhythmicos* — бир меъёрдаги, текис) — асар композиция қурилмасининг муҳим томонларидан бири. Буюм, шакл, ранг ёки нақш элементларининг бир меъёрда такрорланиши, айниқса монументал санъатда. Амалий — безак санъатида ва архитектурада кўп учрайди.

Тасвирий санъатда ритм мураккаброқ бўлиб картинада алоҳида руҳ беради. Ритм композицияда қоматлар гуруҳи ҳаракатларида, қўл жойлашуви вариантларида, тус ва ранг такрорланишида, шакллар жойлашувида бўлиши мумкин.

Ранглар гаммаси — ранг тусларининг асосий муносабатлари. Картинада ранг ечими. Масалан: Иссиқ ёки совуқ ранг гаммаси.

Реализм — тасвирий санъатда нарсалар ҳаётда қандай кўринса, шундайлигича тасвирланишига асосланган оқим.

Ренессанс — уйғониш.

Репродукция — тасвирий санъат асаридан олинган нусха.

Реставрация — таъмирлаш.

Ретуш — махсус қалам.

Сангина — қон сўзидан ташкил топган атама. Жигар ранг ёки қизғиш бўрсимон қалам.

Символ — рамзий белги, тимсол.

Соус — юмшоқ қалам, шу қалам ёрдамида ишланган асар ҳам, «соус» дейилади.

Сфумато — ғира — шира кўриниш, ғира — шира тасвир. Ҳавонинг ғира — шира ҳолати ва шу ҳолатни тасвирлаш.

Сюрреализм — ўта реализм. Бу атама XX аср адабиёти ва санъатида пайдо бўлган. У Францияда вужудга келган бўлиб, олим Фрейд ғояси ва

назариясига суянганлар. Яъни санъаткорлар ўз асарларида табиий туйғу, ҳаёл ва тушларни акс эттириб, нарсалар, ҳодисаларнинг шакл ҳолатларини мавҳум тарзда кўрсатишга алоҳида аҳамият беришарди.

Свет (ёруғлик, нур) — Тасвирий санъатда ёруғ— соя элементи. Натурада ҳам, санъат асарида ҳам юза(сирт)нинг ёритилган қисми учун ишлатиладиган термин.

Светлота (ёрқинлик, равшанлик) — ёруғ—сояга хос термин. Нафис тасвирий санъатда рангни равшанлик даражаси. Ёнма—ён турган ранг тусига нисбатан рангни ёрқинлигини таққослаш даражаси. Графикада — бир ранг тусининг иккинчисига нисбатан ёрқинлик даражасидир.

Светотень (ёруғ—соя) — шаклда соя ва ёруғлик нисбати, ёрқин ва қоронғу қирралар нисбати.

Композициянинг муҳим воситасидир.

Тасвирий санъатда умумий тус ечимида ёруғ— соя буюм шаклини ва материаллигини кўрсатишда муҳимдир. Ёруғ—соя қирралари: нур, соя, яримсоя, рефлекс, блик.

Сеанс (французча сўздан seance — бир зумда, тезкор) — бир асар устида ишлаётган рассомнинг тўхтовсиз иш даври, вақти, рассом асар устида ишлаётиб бир,икки ёки ундан ортиқ сеанс вақт сарфлаш мумкин. Ҳар сеанс ҳар хил вақт давом этиши ҳам мумкин.

Силуэт (французча сўздан silhouette — шакл кўриниши) — натурада буюм ёки қоматнинг умумий шакл кўриниши. Тасвирий санъатда шакл ва буюмни деталарсиз ясси ҳолда (тўқ ёки оч ранг фонида доғ сифат) кўринишини назарда тутилади. Ёруғлик қаршисига қўйилган буюм силуэт бўлиб кўринади.

Графикада қора тасвирланган шакл профили силуэт деб аталади.

Симметрия (грекча сўздан *summetria* — текис, баб — баробар, тенг ўлчамли) — композицияда ёки шакл тузилиши марказий ўқ чизигидан параллел, марказдан тенг узоқликда қисмлари жойлашган кўриниши. Масалан: цилиндр, кўза, тухум кабилар.

Симметрия композицияси амалий — безак санъатида кўп учрайди. Нафис тасвирий санъатда ва хайкалтарошлиқда симметрия асарни қуруқ ва зерикарли қилади. Чунки тасвирнинг жонли, ҳаётлигига мос тушмайди. Шакл тузилишида симметрия бузилса, у ҳолда асимметрия дейилади.

Мазмун ва шакл — санъатда ўзаро шартли категория. Мазмун санъат асарида нима тасвирланганини кўрсатади. Шакл эса қандай воситалар билан амалга оширилганини кўрсатади. Тасвирий санъатда мазмун шаклсиз амалга оширилиши мумкин эмас.

Станковый - Дастгоҳли рангтасвир санъати. Дастгоҳ (станок) номидан олинган, асар нимада яратилганлигига (хайкалтарошлиқда) дастгоҳ, нафис тасвирий санъатда мольбертга боғлиқ. Дастгоҳли санъат асари мустақил аҳамиятга эга. Унинг гоявий — бадий томонлари у турган теварак — атроф муҳитга боғлиқ эмас. Монументал санъат асарида ва амалий — безак санъатида эса аксинча.

Статичность (грекча сўздан *statos* — ҳаракатсиз турган) — динамикага қарама — қарши, аксинча, тинч ҳолат, ҳаракатланмайдиган.

Стиль (французча сўздан *style* — манера дастҳат) Стил (дастҳат) бир гуруҳ рассомларга ёки битта рассомга хос бўлиши мумкин. Агар унинг ижоди кескин фарқ қилса, фақат унга хос томонлари мавжуд

бўлса, бундай рассомлар ҳам алоҳида дастхат (стил)га эга бўладилар.

Сюжет (французча сўздан *sujet* — тема, предмет) —

1) сюжетли картинада: тасвирий санъат асарида аниқ воқеани очиб беради. Битта тема бир неча сюжетда олиб борилиши мумкин. Тасвирий санъатда сюжет маиший, тарихий ва жанг жанрларида бўлиши мумкин; 2) сюжет кенг маънодаги ҳар қандай тирик натура ёки буюмлар олами, тасвирлаш учун шакл тушунилади. Баъзи ҳолда сюжет деганда асарга асос бўлган мотив, манзара тушунчаси ўрин олади.

Тема (грекча сўздан *thema* — асосий фикр) — рассомнинг асарда тасвирлаш ва ғояни очиб бериш учун танланган ҳодиса, воқеа доираси.

Тень (соя) — тасвирда ва натурада кам ёритилган қисмининг ёруғ—соя элементи. Шахсий соя ва тушган соя турлари мавжуд. Шахсий—соя буюмнинг ўзида жойлашган.

Буюмнинг теварак—атрофга, ерга тушган сояси — тушган соя дейилади.

Тон (тус, ранг) — (французча — *ton* — бўёқ бериш) — натурадаги буюм (предмет) ва санъат асаридаги рангга хос ёрқинлик, равшанлик даражаси.

1) чизматасвирда бир ранг (монохром) туси;

2) рангтасвирда ранг кучи, ранг қуюқлиги тушунилади. Рангтасвирда ранг ва ёруғ—соя муносабатлари узвий боғлиқ;

3) ранг туси — рангнинг муҳим сифати;

4) умумий ранг туси тушунчаси ранг чашмаси терминига мос.

Торс (италиянча — *torso* — гавда) — одам гавдаси.

Тус (Оттенок) 1) натура (шакл) нинг теварак—атроф таъсирида ранг ўзгариши; 2) рангни, ранг

қуюқлигини, ранг ёрқинлигини, тусини кичик фарқлари. Масалан қизил рангни қизғиш рангдан фарқи, сариқ рангни лимон саригидан фарқи; 3) Совуқ рангнинг иссиқ рангга ўтиш жараёни.

Фазовий планлар (режа) — 1) натураларга қараганимизда фазога жойлашган буюмлар шартли равишда майдонларга бўлинади 2) картина бўшлиғидаги тасвирнинг ҳар хил даражадаги узоқлашуви. Одатда бир неча планлар фарқланади: биринчи, иккинчи, учинчи ёки олдинги, ўрта, узоқ планлари. Уларнинг сони ҳар хил бўлиши тасвирланаётган объектга, ижодий ғояга боғлиқ; 3) моделировкада, фазода ҳар хил жойлашган шакл қисмларини шакл планлари деб юритилади.

Фактура (лотинча — *factura* — ишлов бериш)

1) ашё (материал)нинг характер хусусияти, натурада буюмнинг сирти ва унинг санъат асаридаги тасвири (масалан, картинада ёки натурада шиша кўзанинг ялтироқ сирти, юзаси);

2) материалнинг ишлов берилганлик хусусияти, материалнинг характерли сифати (масалан, нафис тасвирий асар фактураси — бу мезон (из), бўёқ қатламининг характери. У силлиқ, ғадир—будир, рельефли ва шу каби кўринишда бўлиши мумкин, ҳайкалтарошлиқда — ишлов берилган тош, ёғоч ва бошқаларнинг юзасидир).

Фактура рассом ўзига хос ишлов бериш услуби бўлиши мумкин. Шунингдек, қандай бўёқдан фойдаланилганига боғлиқ.

Фас (французча — юз, башара, чеҳра) — олдан кўриниши.

Фиксат (французча — *fixer* — мустаҳкамлаш, қотириш, маҳкамлаш) — чизматасвирни

яхши сақланиши учун мустаҳкамловчи махсус суюқлик.

Фон (французча — fond — таг, чуқурлик қисми) — натурада ва тасвирий санъатда — шакллар ортида жойлашган муҳит, тасвирда орқа план. Тасвирий санъатда фон тасвири ёки тасвирсиз бўлиши мумкин.

Форма (лотинча — forma — ташқи кўриниш) — 1) ташқи кўриниш, қиёфа; 2) тасвирий санъатда форма деганда шаклнинг ташқи хусусиятига айтилади. Тасвирий санъатда бадий форма — бу композиция тузилиши, воситалар бирлиги, ҳамжиҳатлилиги, усули, бадий ашёда амалга оширилганлиги ва бадий ғоя мужассамлигидир.

Формат (французча) — тасвир бажарилаётган текислик шакли (тўғритўртбурчак, овал, доира ва бошқалар).

Формат баландлигининг энига нисбати ва умумий доира чегарасига боғлиқ. Формат танлаш санъат асарининг мазмунига ва руҳиятига боғлиқ. Картина формати тасвир композициясига тўғри келиши лозим.

Фрагмент (лотинча — fragmentum — бўлакча) — асарнинг бир қисми, бўлакчаси.

Фреска (итальянча — fresco — янги, кам) — монументал санъатнинг асосий туридан бири. Бўёқда боғловчи суюқлик ўрнида сув ёки сувли оҳак суюқлиги ишлатилади.

1) Фреска нам сувоқ юзига бажарилади ва сувоқ қуригунча давом эттирилиб тугатилади.

2) Фреска қуриган сувоққа ҳам бажарилади.

3) Елимли бўёқда ҳам бажариш мумкин.

Флейц — катта мўйқалам, чўтка.

Хроматик ранг (грекча — chromos — ранг) — ҳар хил тусдаги ранглар. қуёш спектри ранглари

(қизил, сариқ ва бошқалар). Ранг доирасидаги иссиқ ва совуқ ранглар гуруҳи. Ахромат рангга — оқ, қора, кулранг турлари киради. Улар рангсиз бўлиб, фақат туси билан фарқ қилади.

Штрих (немисча — strich — чизиқ) — чизматасвирда тасвирлаш воситалардан бири.

Цвет (ранг) — нафис тасвирий санъатда асосий бадиий восита. Тасвирда шакллар оламини, ҳар хил хусусиятини тасвирлашда ранг турлари муҳим рол ўйнайди.

Ранг — бадиий образ яратишда асосий воситадир. Ранг кучининг одамга таъсири ниҳоятда кучлидир. Композициянинг муҳим элементи.

Эскиз (французча — esquisse — набросок (қоралама)) — ижодий гоёнинг асар учун бажарилган қораламалари.

Эскиз ҳар хил усул (техника)да бажарилиши мумкин. Эскиз бир неча вариантда бажарилади ва энг яхши деб топилгани асар учун асос қилиниб олинади.

Эстетика (грекча — aisthetike) — ҳаётда ва тасвирий санъатда гўзаллик ҳақидаги фан. Эстетика борлиққа санъатнинг муносабати, бадиий ижод қонунлари асосини, ижтимоий ҳаётда санъатнинг ролини ўрганади. Гўзаллик — эстетика кенг аҳамиятини ўрганади.

Этюд (французча — ўрганиш, машқ қилиш) — натурадан бажарилган иш (расм). Баъзи ҳолларда эскиз мустақил аҳамиятга эга. Рассом этюд орқали табиатни, натурани ўрганади, машқ қилади. Келажак асари учун маълумот йиғди ва рангларини аниқлайди. Этюд санъатнинг ҳамма турида мавжуд.

Тасвирий санъатда эса, рассом изланишлари машқлари, бирор нарсаларнинг ўзига, аслига қараб, одатда бирор катта асар яратиш учун ашё бўлиб хизмат қиладиган дастлабки расм.

Эксперссия—шижоат, шиддат, тезкорлик, ифодалилик, фикр, кайфият ва ҳис—туйғуларнинг ёрқин намоён бўлиши.

Этюдник—рассомларнинг ўқиш—ўрганиш учун ичига мўйқалам, бўёқ, қалам, палитра ва қоғозларигача турадиган қути. У дастгоҳ вазифасини ҳам ўтайди.

Қомат—кишиларнинг умумий кўриниши.

РАСМЛАР РЎЙХАТИ

- 1-расм Рафаэль. «Афина мактаби». Деворий расм.
- 2-расм И.Репин. «Кутмаган эдилар». Мато.
Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 3-расм З.Иноғамов. «Чойга». Мато. Мой бўёқ.
Дастгоҳли рангтасвир.
- 4-расм Р.Худайбергенов. «Эски Бухоро».
Мато. Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 5-расм Р.Худайбергенов. «Қишлоқ оқшоми».
Мато. Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 6-расм Р.Аҳмедов. «Оналик тонги». Мато.
Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 7-расм Рафаэль. «Бола кўтарган аёл» Мато.
Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 8-расм Г.Улько. «Халқ устаси У.Жўрақулов портрети». Мато.
Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 9-расм Рембрант. «Автопортрет». Мато.
Мой бўёқ. Дастгоҳли рангтасвир.
- 10-расм В.Суриков. «Бояриня Морозова». Мато. Мой бўёқ.
Дастгоҳли рангтасвир.
- 11-расм Б.Жалолов. «Рақсинг туғулиши». Темпера.
Деворий расм.
- 12-расм Ч.Ахмаров. «Ўқ ей отаётган аскар». Темпера.
Деворий расм.
- 13-расм Мозайка. Смальта.
- 14-расм Витраж. Ойна (шиша).
- 15-расм Б.Жалолов. «Бахт». Темпера. Деворий расм.
- 16-расм Мозайка. Смальта

АДАБИЁТЛАР

1. Каримов И.А. Ўзбекистон: национальная независимость, экономика, политика. Т—1. Т: «Ўзбекистон» 1996.
2. Каримов И.А. Наша цель: свободная и процветающая Родина. Т—2. Т. «Ўзбекистон» 1996.
3. Каримов И.А. По пути созидания. Т—4. Т. «Ўзбекистон» 1996.
4. Абдуллаев Н. Санъат тарихи. «San'at» нашр. Т.2001
5. Аксенов Ю., Левидова М. Цвет и линия. Москва «Художник», 1986.
6. Беда Г.В. Основы изобразительной грамоты. Издательство «Просвещение», 1986.
7. Бабаджанова Г.И. Принципы взаимодействия монументального искусства и архитектуры. «Архитектура и строительство Узбекистана». №6, 1983.
8. Валериус С.С. Монументальная живопись. Москва, «Искусство», 1979.
9. Гул Э. Витраж: ривожланиш муаммолари. «San'at» 1999. №3.
10. Умаров А.Р. Чингиз Ахмаров. Архитектура и строительство Узбекистана. №5, 1979.
11. Живопись. Издательство «Искусство». Москва, 1964.
12. Иконников А, Степанов Г. Основы архитектурной композиции. Москва, «Искусство», 1971.
13. Криллова Л.И. Масштабность в архитектуре. Москва. Стройиздат. 1961.
14. Крюнова Е.Р. Синтез искусств и архитектуры в процессе подготовки художников-монументалистов. Ташкент. 1991.
15. Курзин В.С.. Психология. Москва. Высшая школа. 1982.
16. Кириченко О. Ранглардаги мусиқа. «San'at» 1999. №1.
17. Монументальное искусство Москва, «Художник», 1975.
18. Пугаченкова Г.А. Из художественной сокровищницы Среднего Востока. Ташкент. Издательство литературы и искусства имени Гафура Гуляма, 1987.
19. Рисунок и Живопись. Москва, Издательство «Искусство», 1968.
20. Рожнова Е.Е, Мекоед Л.Л. «Изобразительное искусство». Москва, Издательство. «Просвещение» 1969.
21. Худайберганов Р.А. «Рангшунослик». Тошкент—2002.
22. Эгамбердиев А. Раҳим Аҳмедов. Т. 1994.
23. Ўзбекистон санъати. «Шарқ», Т., 2001

МУНДАРИЖА

Кириш	4
I. <i>Нафис рангтасвир санъатида композиция.</i>	6
Композиция устида ишлаш услубияти.	12
Услубий кўрсатма.	19
II. <i>Композиция элементлари.</i>	23
Симметрия.	24
Асимметрия	25
Холст формати ва тасвир ўлчами.	26
Композицияда кўриш нуқтаси.	28
Композиция маркази.	29
Картинада мувозанат.	31
Композицияда контрастлар.	33
Композицияда ритм (вази)	35
Композицияда ранг ва нурсоя.	37
Композицияда параллеллик ҳақида.	39
Бош қаҳрамонни композициянинг иккинчи планида жойлаштирилиши.	40
Тасвир шакллари идрок қилиш.	41
Портретда бош ва қомат тасвири ҳақида.	41
Сюжетли композиция.	42
III. <i>Монументаль рангтасвир санъати.</i>	45
Архитектура ва маҳобатли рангтасвир.	46
Девор ишчи текислиги ва маҳобатли рангтасвир композиция тузилиши принципи.	48
Маҳобатли рангтасвир асарини идрок қилиш шароити ва композиция масштаби.	49
Бинонинг перспективаси ва унинг қурилиши.	50
Макет ишлаш.	51
Маҳобатли рангтасвир рассомлик фаолиятида комплекс вазифалар ва унинг амалий аҳамияти. ..	52
Курс ишлари ва малакавий битирув ишларини бажариш.	53
Мавзу танлаш.	57
Тасвирий санъат атамаларининг изоҳли лугати. ..	66
Расмлар рўйхати.	86
Адабиётлар	

Рустам Худайберганов

КОМПОЗИЦИЯ

Тасвирий санъат факультети талабалари учун
ўқув қўлланма

Муҳаррир
Муқова дизайнери
Саҳифаловчи
Техник муҳаррир

Ҳ.Исмоилов
Р.Худайберганов
Д.Холиқова
Р.Аюпов

Босишга руҳсат этилди — 30.06.2004 йил.
Бичими 84x108 1/32. Шартли босма табағи — 4,0
Нашр босма табағи — 3,75. Адади — 300 нусха
Буюртма № — №30

700031 Тошкент Юнус Ражабий кўчаси, 77
ТДСИ Ўқув босмаҳонасида чоп этилди.

Рустам Худайберганов

Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими

1946 июн	-	Хоразм вилоятида туғилган.
1965-70	-	Низомий номли Тошкент Давлат Педагогика Институтининг Бадий-графика бўлимини битирган.
1972-75	-	Украина, Харьков Бадий Саноат Институтида ўқиди.
1975-79	-	Н. Островский номли Тошкент театр - рассомчилик институтининг монументалист-рассом бўлимини битирган.
1979-93	-	Тошкент Хайкалтарошлик ва Монументал Санъати Комбинатида рассом бўлим ишлади.
1993 йилдан	-	Маннон Уйғур номли Санъат институтида Махобатли рангасвир кафедрасида катта ўқитувчи.
1997 йилдан	-	К. Беҳзод номидаги Миллий рассомлик ва дизайн институти доценти.
1988 йилдан	-	Ўзбекистон Бадий Академияси ижодкор рассомлар уюшмаси аъзоси.
1979 йилдан	-	Республика ва чет эллардаги кўرғазмаларда қатнашиб келмоқда.
1997	-	Ўзбекистон Бадий Академиясида шахсий кўрғазма.
1998	-	Тошкент Франция элчихонасида шахсий кўрғазма.
2000	-	Германия, Бранденбург шаҳрида шахсий кўрғазма.
2003	-	Ўзбекистон Бадий Академияси марказий кўрғазмалар залида шахсий кўрғазма.